

**МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**

**Министерство Образования и науки по РД**

**МО Сулейман Стальского района**

**МКОУ "Чухверкентская СОШ"**

РАССМОТРЕНО

рук МО

*А.А. Гасанова*

**Гасанова А.А.**

--- от «---» --- Г.

СОГЛАСОВАНО

замдир. по УВР

*Гаджибеков Г.М.*

**Гаджибеков Г.М.**

--- от «---» --- Г.

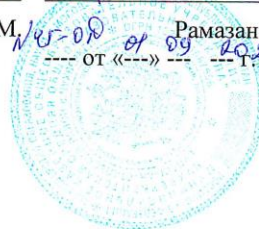
УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

*Н.М. Рамазанов*

**Рамазанов Н.М.**

--- от «---» --- Г.



**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА**

(ID 1589830)

**учебного предмета «Лезги чIал»**

для обучающихся 1 – 4 классов

**Чухверкент 2023-2024**

ДАГЪУСТАН РЕСПУБЛИКАДИН ОБРАЗОВАНИДИН ВА ИЛИМДИН МИНИСТЕРСТВО  
А.А. ТАХО-ГОДИДИН ТІВАРУНИХЪ ГАЛАЙ ПЕДАГОГИКАДИН ИЛИМДИННИ  
АХТАРМИШУНРИН ИНСТИТУТ

Мейланова Ж.Ш.

СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН  
ТАХМИНАН РАБОЧИЙ ПРОГРАММА  
**ЛЕЗГИ ЧІАЛ**

(1 – 4 классрин образовательный организацияр патал)

Махачкъала  
2022

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РД  
ДАГЕСТАНСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ИМ. А.А. ТАХО-ГОДИ

ПРИМЕРНАЯ РАБОЧАЯ ПРОГРАММА  
НАЧАЛЬНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

# Лезгинский язык

(для 1–4 классов образовательных организаций)

МАХАЧКАЛА  
2022

*Рецензенты:* Бабаев В.А., кандидат филологических наук, доцент ДГПУ.  
Акимов К.Х., профессор, доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник сектора родных литератур ДНИИП.

Мейланова Ж.Ш.

Сифтегъан умуми образованидин тахминан рабочий программа «Лезги чІал» -Магъачкъала 2022. - 68 ч.

Мейланова Ж.Ш., 2022 г.

<b>КБИЛЕР</b>		<b>ЧИН</b>
Гъавурда твадай чар		4
КТелиз-кхъиз чирунин мана		9
1-класс		13
2-класс		16
3-класс		20
4-класс		25
Сифтегъан умуми образованидин дережада «Лезги ч1ал» учебный предметдин программа чир хьунин карда вилив хуьзвай нетижаяр		30
Личностдин (хсуси) нетижаяр		30
Метапредметдин (предметрин арада авай алакъайрин) нетижаяр		32
Предметдин нетижаяр		35
1-класс		35
2-класс		37
3-класс		38
4-класс		39
Тематикадин планирование		41
1-класс		41
2-класс (68 сят)		52
3-класс (68 сят)		56
4-класс (68 сят)		61

## ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

---

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа сифтегъан умуми образованидин рекъяй Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин (ФГОС), сифтегъан умуми образованиди гун гуьзлемишзавай Истемишунрин бинедаллаз туькІуьрнавайди я.

«Лезги чІал» учебный предмет чирун аялар чІалан кьурулушдихъ ва адан правилаьрихъ галаз танишаруналди, гъа чІалал рахаз алакьунин чарасуз вердишвилер кутуналди сергьятламиш жезвач. И предметди школьникдик вич уьлкведин гражданин тирди чирунин, адан дуьньядиз килигунин тегьер арадал гьунин карда, чирвилер къачуз, вичин кІвалах тешкилиз алакьунин, гьвечІи классра кІелзавай аялриз ахлакьдинни образованидин тербия гунин карда важиблу роль къугъвазва. «Лезги чІал» учебный предметди Дагьустандин чІалариз ва культурадиз талукь майдандин садвилин ва жуьреба-жуьрвилин гьакьиндай, чІал милли къанажагьдин асул бине тирдан гьакьиндай сифтегъан чирвилер гунин рекъяй, рахунин ва кхьинин чІал гегьеншарунин, масадахъ галаз рахунин алакьа хуьз алакьунин мумкинвилер гегьеншарун; ахлакьдинни гуьзелвиллиз къимет гуз алакьунин гьиссер мягькемарунин ва яратмишунин кІвалахдал машгьул хьунин алакьунар гегьеншарунин рекъяй еке везифа тамамарзава.

Школада лезги чІал чирунихъ гьам практикадин, гьам илимдин жигьетдай еке метлеб ава. Школадиз сифте къвезвай аялдиз дидедин чІал чизва, ада вичин рахунра чІалан гьазур формаяр ишлемишзава. Вич элкьуьрна къунвай тІебиатдинни яшайишдин винел ада тухванвай гуьзетунар, адан фикирда дидед чІалан гафарин, ибарайрин кІалубда гьатнава. Школада кІелунин нетижада абур мадни вилик фида. Лезги чІал чирунин кІвалах грамматикадай дерин чирвилер гунин, аялрин чІал девлетлу авунин, гафарин къадар артухар авунин, кхьинра ва рахунра ачухдиз жуван фикирар лугьунин вердишвилерни алакьунар кутуниз табиарун лазим я. Гьелбетда, гъа са

вахтунда аялриз тербия гунин месэлаярни рикелай ракъурна виже къведач. Дерин чирвилер гунихъ галаз сад хъиз, дидед чал чирунин карда аялар жуван халкъ ва хайи Ватан клан хьунин, амай вири халкъариз гьуьрмет авунин руьгьдаллаз тербияламишун лазим я. Сифтегъан классра дидед чал чирунихъ еке метлеб ава. Ада сифтегъан классра келзавай аялрин акьул тамам хьуниз ва еридин жигьетдай агалкъунар цийи дережадиз хкажунин карда куьмек гузва. Сифтегъан школада къазанмишай вири чирвилер мягъкем дибдиз элкъезва, ада гьар са келзавай аялдиз школадин юкъван звенода къезвай тарсар агалкъунралди чирдай мумкинвал таъминарунин мураддалди келиз, кхъиз, ачух чалан, зегьметдин вердишвилерин бинеяр кутаз куьмек гуда. И чирвелер гележегдин уьмуьрдани лазим авайбур жезва.

Сифтегъан классра дидед чал ихътин *мурадар* къилиз акьудун патал чирзава:

– лезги чалан муаллим хайи чал чирунив ихътин къилин мурад рикел аваз эгечина кланда: аялар Ватан, хайи чил, халкъ клан хьунин ватанпересвилин руьгьдалди тербияламишун;

– школада гьвечли классра келзавай аялри дидед чалан илимдикай лазим къадарда чирвилер къачуна кланда, халкъдин уьмуьрда чалан метлебдикай, дидед чал вилик финикай, адан кел-кхъин арадиз атуникай, милли культура виниз тир дережайриз хкаж хьуникай, лезги чала Дагъустандин маса чаларин арада къазвай чкадикай, урус чалан таьсирдикай малуматар чир хьун лазим я;

– аялрин рахунар девлетлу ва гегьеншарунин, гьалатлар квачиз дуьз кхъиз чирунин винел квалахун. И чирвилер вири чеб-чпихъ галаз келелай алакьада аваз гун;

– лезги чалан тарсара аялар дидед чалан илимдин жигьетдай сифтегъан чирвилерин гьавурда хьун: фонетикадин (сесерин жигьетдай чал туькьуьр хьунин), графикадин, лексикадин (чала авай вири гафарин), морфемикадин, морфологиядинни синтаксисдин; чалан къилин уьлчмейрикай чирвал хьун, абурун лишанар ва ишлемишунин къетленвилер фикирдиз гьун; рахунра лезги

литературный чІалан кьайдайрикай менфят кьачуз хьун (орфоэпиядин, лексикадин, грамматикадин, орфографиядин, кхьинра живи ял кьунин лишанар эцигун гьа лишанар эцигунин кьайдаяр) ва чІалан адет хьанвай кьайдаяр;

– лезги халкъдин арада важиблу алакьадин алат тирди чир хьун, кІелзавайбурувай лезги чІалалди чпин фикирар ачухдиз лугьуз хьун, литературный лезги чІалалди савадлудаказ рахаз ва кхьиз, гаф вичин чкадал кутугайвал ишлемишиз чирун ва вердишарун.

Тахминан рабочий программа арадал гьунин метлеб – им сифтегьан классрин муаллимдиз методикадин рекьяй «Лезги чІал» программа арадал гьуниз куьмек гун я, чебни Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз тукІуьрнавайбур хьун лазим я.

Тахминан рабочий программади муаллимдиз ихьтин мумкинвилер гуда:

1) лезги чІалан тарс кьиле тухудайла, цІийи кьайдадин эгечІунин тегьердикай менфят кьачуналди личностдин (хсуси) метапредметдин арада авай алакьайрин ва предметдин нетижаяр кьиле тухун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрин бинедаллаз сифтегьан классра чирвилер гунин кьайдайра кьалурнавайвал;

2) «Лезги чІал» учебный предметдин гьар йисан чирвилер кьачунин кьайда тайинарун ва планламишнавай чирвилерин нетижайрин тукІуьр хьунин тегьер (кьурулуш) кьалурун, Гьукуматдин федеральный образовательный стандартрал, сифтегьан классра чирвилер гунин программадал бинеламиш хьана;

3) календардинни тематикадин планирование, гьар са классдин хсусивилер ва кьетІенвилер фикирда кьуна, меслят кьалурнавай паюниз/темадиз талукьарнавай вахт ишлемишна, арадал гьун.

«Лезги чІал» учебный предметдин тахминан рабочий программа гьавурда твадай чарчикай, чирзавай тарсунин метлеб ачухаруникай,



тарсуни умуни характеристикади кайни не ти жайри кай ва тематикадин планированиди кай и барат я.

Гъавурда твадай чарчи предмет чируни умуни мана-метлеб ачухарзава, аялрин фагъум-фикир авуни алакьунар вилик тухун малумарзава; учебный пландин къурулушда лезги чӀалан ва литературадай кӀелунин чка тайинарзава, арадал къвезвай не ти жаяр ва тематикадин планированидин къурулуш ачухарзава.

Чируни мана-метлеб рахунин кӀвалахдин жуьрейри кай и барат я. Абурук: яб акалун, рахунар, кӀелунар, кхьинар ва мсб. акатзава. Вири и къайдаяр сифтегъан классрин ученик рив къадайвал ганва.

Не ти жайрик личностдин (хсуси) не ти жаяр, метапредметдин арада авай алакьайрин не ти жаяр ва гъакӀни сифтегъан классра кӀелзавай аялрин гъар йисан предметрин не ти жаяр акатзава.

Тематикадин планированида вири паярин программадин манадин гъал къалурзава, ийизвай кӀвалахдин лишанар, лайихлувилер ва кимивилер ачухарзава, гъар са раздел ахтармишдайла ишлемишна кӀанзавай методри кай ва кӀалубри кай рахазва. Ибурун жергедай яз, тематикадин планированида чара тир (дифференцированный) чирвилер тешкил авуни къайдаярни ганва.

Программади ахтармишна кӀанзавай материалдин къадар гъар са классдиз тайинарда, курсунин паяр ва темаяр чирун патал тахминан сятерин къадар гуда ва гъакӀни меслят къалурнавайвал галай-галайвал сад-садан гуьгьуналлаз чирна кӀанзавай темаяр, сифтегъан классрин школьникрин дуьз фикирунрин истемишун рив ва къатӀун ривни яшдив къурвал къалурнава.

Алай девирдин школада кбиле физвай дегишвилери кӀелзавай аялар датӀана вилик тухунин месэла килинди яз тайинарзава ва са гьи дережада ятӀани аялрин, муаллимдин, школадин азадвал фикирда къазва. Иниз килигна тахминан рабочий программади муаллим риз сергьятар гегьен шарзава яратмишунин рекъай сифте кбил кутадай бажарагъвал гузва, абуруз чпиз хъсан акур учебный план, программа, учебный пособияр, методический пособияр,

чирвилер гуни кьайдаяр ва рекьер хкядай мумкинвилер жезва.

Сифтегьан школада «Лезги чІал» чирун патал 288 сят чара авунва.

1 – классда – 84 сят: абурукай 69 сят кІелиз-кхьиз чирунин девирдиз (гьафтеда 3 сят, 23 кІелунин гьафте), 15 сят «Лезги чІал» учебный предметдиз (3 сят, 5 кІелунин гьафте) ганва.

2 – 4 классра – 204 сят: гьар са классда – 68 сят (гьафтеда 2 сят, гьар са классда 34 кІелунин гьафте) тухуда.

*1 – КЛАСС*

### **КІелиз-кхьиз чирун**

*Рахунин кІвалахдин жуьреяр*

**Яб акалун.** Аквадай таьсирлу кІалубрин куьмекдалди мецин алакьа хуьнин мурад, гьалар ва нетижа гьиссун. Ван кьезвай рахунар дуьзгуьндаказ кьабулун. Теклифзавай текстиник квай делилар мецелай кьабулун, текстинин асул фикир тайинарун, адан мана-метлеб, кьилдин месэлайриз чара авуна агакьарун. Жувахь галаз суьгьбетзавай касдин рахунрихь яб акализ алакьунин (рахунрин анализ авун, жуван гаф кухтуналди рахунриз кьуват гун, суалар гун) ерияр кутун. Инсанри чпин арада рахунрин алакьа хуьзвай чІавуз гафун, гьилерин ишарайри, чиник акатзавай гьерекатри, сес дегиш хьуни кьугьвазвай ролдал гуьзчивал авун.

**Рахунар.** Коммуникативный везифа агалкьунралди кьиле тухун патал, алакьа хуьнин мурадрихь ва шартІарихь галаз кьадайвал, чІалан такьатар хкягьун. Гафар сивяй ачухдаказ, гьавурда акьадайвал акьудун. Рахунин диалогдин жуьредикай гьакьикьатда дуьздаказ менфят кьачуз чирун.

Рахунрик кьил кутун, абур давамариз, акьалтІариз, фикир желб ийиз алакьунин вердишвилер кьачун. Чирвал гунин патахьай вилик эцигнавай везифайрив кьадайвал, монологдин жуьредин рахунар авунин (шикил ачухарун, ихтилат авун, фикирар лугьун) гьакьикьи вердишвилер кьачун.

Чирвилер кьачузвай шартІара ва яшайишда алакьа хуьзвай чІавуз рахунрин эдебдин кьайдаяр (тебрик авун, сагьрай лугьун, кьакьатун, багьишламишун тІалабна, разивал кьалурун, тІалабун авун) чирун орфоэпиядин нормаяр, дуьз интонация вилив хуьн.

**КІелунар.** КІелзавай текстинин гьавурда гьатун. Лазим тир материал жагьурунин мураддалди кьилдин чкаяр кІелун. Текстина якьин жуьреда кьалурнавай информация жагьурун.

Текстиник квай информациядин бинедаллаз четин акъваз тийидай хьтин нетижаяр хкудун.

Текстиник квай информациядиз баянар гун ва ам умумиламишун.

Текстинин мана-метлебдиз, чӀалан кьетӀенвилериз ва кьурулушдиз анализ ва кьимет гун.

**Кхьинар.** КӀел-кхьин чирунин системада гьарфар, гьарфарин ибараяр, слогар, гафар, предложенияр кхьин. Кьил акъатдай, иер хатӀуналди, чирвилер гунин кӀвалахдин и жуьредивай гигиенадин жигъетдай ийизвай истемишунар фикирда кьуналди, кхьиз чирун. Чирнавай правилаьрихъ галаз къадайвал масанай килигиз кхьин, масада лугъуз, кхьин, яб акалнавай ва кӀелнавай текстерин мана-метлеб кхьена ачухарун (галай-галайвал, кьилдин чкайрилай). Аялри машгъулатдин (интересный) тематикадай гъвечӀи хсуси текстер (сочинение) гъазурун (таъсир авур агъвалатрин, литературадин эсеррин, сюжет авай шикилрин, шикилрин кӀватӀалрин, видеозаписдин килигнавай чӀукунин бинедаллаз ва икӀ мад).

#### *Фонетика*

ЧӀалан сесер. Сесиникай чирвал, сивяй лугъунин ва я яб гунин рекъелди ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун: ачух сесери слог арадал гъун, сивин къене сесерал манийвал гьалтун ва я гьалт тавун.

Гафунай кьилдин сесер (ачух ва ачух тушир) чара авун, гафар слогризни сесериз анализ авун (гафуна сесерин къадар, абурун галай-галайвал тайинарун), ударение къвезвай слог чара авун, сивяй лугъузвай ва ван къвезвай гафар абурун слогринни сесерин кьурулуш къалурзавай схемайрив гекьигун, абуруз талукъарун, лабиал сесер ва абур дуьз лугъун.

Ганвай сес квай гафар жагъурун, сивяй лугъузвай ва кӀелзавай гафаринни, ганвай сесеринни слогрин кьурулуш къалурзавай схемайрин арада талукъвилер тайинарун.

**А, и, у** гьарфар; абур (къилди ва я гафуна) хас лишанриз килигна чара авун, сесерин гьарфар чир хьун.

Гафар слогриз паюн хьун. Гаф слогралди са цѳарцѳий муькуь цѳарцѳиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цѳарцѳий муькуь цѳарцѳиз акъудун. Гафара ударение (сесиналди) чара авун, гафуна слогрин къадар тайинарун.

**Кѳелиз чирун.** Ачух ва ачух тушир сесерин гьарфар. Чирай гьарфар квай слогар кѳелун. Атѳудай гьарфарикайни слогрикай гафар туькѳуьрун (сифтедай слогризни сесериз анализ авурдалай къулухъ, ахпа анализ тавуна) ва кѳелун.

Мана-метлебдин жигьетдай аялрин тѳеам акакьдай гафар, куьруь предложенияр ва текстер гьавурдик кваз, дуьз ва цѳалцѳамдиз слогралди кѳевиз кѳелиз чирун.

Предложенияр, эхирда авай лишанриз килигна, лазим интонациядалди кѳелун.

Кѳелунин гигиенадин къайдайрихъ галаз танишарун.

**Кхьиз чирун.** Кхьинар ийидайла, дуьз ацукьиз, тетрадь партадал кирс алаз эцигиз чирун, гьиле ручка, карандаш дуьз къаз вердишарун.

Гьилин билегдин, тупѳарин упражненияр: къилдин цѳарар ва фигураяр галкѳурун, шикилра карандаш экъуьрун ва штрихар авун; гьил алуд тавуна, нехишар чѳугун ва абуруз рангар ягъун.

Чѳехи ва гьвечѳи гьарфарин кѳалубрихъ ва акунрихъ галаз таниш хьун. Абур гафара галкѳурун. Сесер талукъ тир гьилин гьарфаралди къалурун. Лазим ритм хвена, гафара гьарфар чеб-чпихъ галаз галкѳурна кхьиз чирун. Гьарфар ва гафар цѳарцѳел дуьз кхьин. Сифтедай сесеризни слогриз анализ авурдалай къулухъ, ахпа ихьтин анализ галачиз, гафар ва предложенияр кхьин.

Чешнедиз килигна чин къачуна (сифте гьилин, ахпа печатдин кхьинрай) гафар ва предложенияр кхьин. Кхьейди, чешнедив гекъигна ва я слогралди кѳелна, ахтармиш хьувун.

Диктовкадалди лап регьят гафар ва ихьтин 3-5 гафуникай ибарат предложенияр кхьин.

Предложенидин кыле авай гаф чѣхи гьарфунилай кхьин, эхирда точка эцигун. Инсанрин тѣварар ва гьайванрин лакѣбра чѣхи гьарф кхьиз вердишарун.

Кхьинар авунин гигиенадин кьайдайрихъ галаз танишарун.

*Гаф ва предложение:*

Гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гаф ва предложение кьатѣуниз хьун. Предложенидихъ галаз кѣвалахун: гафар чара авун, абурун кьайда дегишарун. Предложение интонациядалди кѣлун.

*Орфография ва пунктуация:*

Дуьз кхьинин кьайдаяр чир хьун. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кыле авай гаф чѣхи гьарфунилай кхьин. Хас тѣварар чѣхи гьарфунилай кхьин. Предложенидин са жинсинин членрин арада запятой.

*Чал гегьеншарун:*

Сесерин винел кѣвалах. Аялар рахунриз фикир гуз вердишарун. Рахунрин вердишвилер вилик тухун: тади квачиз, ван артух хкаж тавуна, адетдин кьайдада рахаз, рахунрин вахтунда нефес дуьз кьачуз чирун.

Орфоэпиядин нормайрив кьадайвал сивяй гафар дуьз акъудун ва хьсанарун. Дидед чѣлалан вири сесер дуьз лугьун, яб гунин рекъелди абур чеб-чпивай чара авун.

Аялри бязи сесер чѣурукѣа лугьунин нукъсанар туькѣуьр хьувун.

*Гафунин винел кѣвалах.*

Аялриз чизвай гафарин манаяр тайинарун, абуруз артух гафар чирун. Цийи гафар ишлемишиз вердишарун. Гафар дуьз ишлемишун – затѣарин, лишанрин, крарин тѣварар ва абурун манаяр ачухарун.

Гзаф метлебар авай бязи гафарихъ, омонимрихъ, синонимрихъ ва антонимрихъ галаз танишарун.

Гафар грамматикадин жигъетдай дуьз ишлемишиз алакьун. Аялрин рахунра нугъатдин, куьчебан гафарихъ галаз женг чѣугун.

*Предложенидин ва рахунрин винел к'валах:*

Школадиз къведалди аялриз авай рахунрин алакьунар вилик тухун. Муаллимдин суалдин куьмекдалди чидай мах ахъаюн ва я гъвечИи гьикаядин мана-метлеб, паярин чкаяр дегишар тавуна, галай-галайвал хълагьун.

Сад ва я са шумуд шикилдай тайин тир са темадиз талукь предложенияр ва я гъвечИи гьикаяяр туьк'уьрун.

К'елай предложенийрай ва я текстинай суалриз жавабар гун.

Жуван яшайишдай лап регьят гъвечИи гьикая туьк'уьрун. Имуча-мучайриз жавабар гун, са шумуд шиир хуралай чирун.

Маса аялрин жавабриз, ихтилатриз мукьуфдивди яб гуз вердишарун.

## ***Систематический курс***

### ***1 – класс***

*Чалакай умуми малуматар*

Чал ва рахунар. Инсандин уьмуьрда ч'алан метлеблувал. Ч'алан гьалар.

*Гаф. Предложение. Текст*

*Гаф.* Ч'ала гьарфарин везифа. Гаф ч'алан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахъ галаз къадайбур хьун.

*Предложение* са акьалт'ай фикир лугьузвай гафарин к'ват'ал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихъ галаз алакьада хьун. Инсанрин т'вараринни фамилийрин кьиле ч'ехи гьарф. Гьайванриз ганвай лак'абрин, шегьерринни хуьрерин, вац'арин т'варарин кьиле ч'ехи гьарф. Предложенидин кьиле ч'ехи гьарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ишараяр).

*Текст* (умуми малумат). Текстина предложенияр манадихъ къадайвал хьун. Текстинин кьил.

*Сесер ва гьарфар*

Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди кьалурун;

Къуша сесер къвезвай гафар;

ТукIуър хъанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI* гъарфар ишлемишун;

Урус чIалан гафара *ё, й, щ, о, ь* гъарфар ишлемишун;

Лабилал сесер *гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, цв, къв, хъв* абур сивяй дуъз акъудун;

Гаф ва слог. Гафунин къатI са цIарцIяй муъкуъ цIарцIиз акъудун.

*ЧIалан паяр*

ЗатIар къалурдай ва *вуж? вуч? вужар? вучар?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIари ийизвай гъерекатар къалурдай ва *вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?* суалриз жаваб гудай гафар;

ЗатIарин лишанар къалурдай ва *гъихътин? гъи?* суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакьун.

*ЧIал гегъеншарун*

Рахунрикай малумат ва инсандин уъмуърда абурун метлеб. Текст чIалан уълчме (танишвилер).

Ганвай темадай, шикилдай предложенияр тукIуърун, (диалог ролриз пайна кIелун, видеоматериалриз килигун, аудиозаписрихъ яб акалун).

Рахунрин къайдайрихъ галаз танишвал. Салам гун, салам къун. Сагърай лугъун.

**Сад лагъай классада «Лезги чIал» учебный предметдин мана чирун ва аялри сифтегъан классра тухудай универсальный учебный гъерекатар.**

***Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гъерекатар:***

*Базадин логикадин гъерекатар:*

- учебный задачайрихъ къадайвал гафунин сесер гекъигун;
- учебный задачайрихъ къадайвал гафуна сесер ва гъарфар гекъигун;
- гафара сесер ахтармишун (чешнедин бинедаллаз);
- ганвай гафарин лишанриз килигна сесериз характеристика гун; ачух сесерин мисалар гъун.

*Базадин ахтармишунрин гъерекатар:*



- чІехи ва гъвечІи гъарфарин кІалубрихъ ва акунрихъ галаз танишарун;
- муаллимди теклифнавай правилодай гъарфарин кІалубра хъанвай дегишвилер къалурун;
- сесер ва гъарфар ва абурун арада авай тафават чир хъун;
- алфавит галай-галайвал чир хъун.

*Информациядихъ галаз кІвалах:*

- информация атанвай чешме хкягъун: орфографиядин словардай гаф дуъзар хъувун; гафуна ударение къвезвай чка дуъз тайинар хъувун;
- чІехи ва гъвечІи гъарфар ва абурун галкІурунар михъиз, ачухдиз кхъин;
- гафуна сесерин къадар ва абарун галай-галайвал тайинарун, гафунин сесер анализ авун.

***Коммуникативный универсальный учебный гъерекатар:***

*Рахунар:*

- аялриз авай рахунрин алакъунар вилик тухун;
- сугъбетчидихъ галаз жуван гъуърмет къалурун;
- рахунрин къайдайрихъ галаз танишарун; рахунрин этикетдин нормаяр хуън; куъчебан гафарихъ галаз женг чІугун;
- диалог тухудай къайдаяр вилив хуън;
- гъар жуъредин фикирар, килигунар къатІунун;
- чирнавай материалдай диалогдин жуърета суалриз жавабар гун;
- аялри бязи сесер чІурукІа лугъунин нукъсанар туъхкІуър хъувун.

***Регулятивный универсальный учебный гъерекатар:***

*Жува-жуваз тешкилун:*

- гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;
- кхъинра учебный операцийрин галай-галайвилер хуън;
- диктовкадалди гафар, предложенияр, текст савадлудаказ (гъарф ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхъин;

*Жув контролдик хъун:*

- чин къачуна кхъенвай гафара, предложенийра ва я диктовкадалди кхъенвай гафара ахъайнавай гъалатІар жагъурун;

– дуъз кхъенвай гъарфар ахтармишун ва гъарфарин, гафарин, предложенийрин галкІурунриз кьимет гун.

*Санал кьиле тухузвай кІвалах:*

– кІвалах коллективдихъ галаз санал кьиле тухун, планар санал туькІуьрун, ролриз паюн, санал меслятдал атун, абурухъ яб акалун иштиракчийрин фикирар ва интересар сад хьун;

– жуван кІвалахдин пай жавабдарвилелди кьилиз акъудун.

## **2 – КЛАСС**

*Чалакай умуми малуматар:*

Рахунрикай малуматар. Инсандин уьмуьрда абурун метлеб.

*Фонетика ва графика.* Сесер ва гъарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гъарфаралди кьалурун. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькІуьр хъанвай (составной) *гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тІ, цІ, нІ, чІ, кІ* гъарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гъарфар: *э, й, е, я, ю; о, ё, ы, ь, ь* ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер *гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, къв, хъв* абур сивяй дуъз акъудун.

*Слог.* Гафар слогриз пай хьун. Гаф слогралди са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цІарцІяй муькуь цІарцІиз акъудун.

*Алфавит.* Алфавит чир хьун. Гафар алфавитдин кьайдада эцигиз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавит ишлемишун.

*Ударение.* Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакьун. Словардихъ галаз кІвалахун.

*Гаф ва адан мана-метлеб.* Яшайишда чІалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуьзетунар.

Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал кьалурдай гафар.

*Предложение рахунрин уьлчме я.* Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватІа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватІа кьалурнавай гафар чара авун. Предложение

туькIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакъя (суалар эцигиз) тайинарун.

Предложенидин кылин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин кыле чIехи гъарф.

*ЧIалан паяр:*

Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиэвездикай умуми малуматар.

*Существительное ва адан мана-метлеб.* Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (*вуж? вуч? вужар? вучар?*) суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кыле чIехи гъарф. Гъайванриз ганвай лакIабрин, шегъерринни хуьрерин тIварарин кыле чIехи гъарф.

Существительнияр къадарриз дегиш хьун (танишвал). Гзафвилин къадардин эхирар *-ар, ер, -яр* (практикадин рекьяй).

*Прилагательное (танишвал).* Прилагательнийрин мана-метлеб ва абуруз (*гьихьтин? гьи?*) къведай суалар. Прилагательнияр существительнийрихь алакъяда хьун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин къадар. Прилагательнидин мукъва ва акси гафар (практикадин рекьяй гуьзетун).

*Глагол (танишвал).* Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай (*вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?*) суалар. Глаголар чIала ишлемишун. Глаголдин вахтар (практикадин рекьяй гуьзетун). Глаголдин мукъва ва акси гафар.

*ТIварцIиэвезар (танишвал).* ТIварцIиэвезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIиэвезар чIала ишлемишун. Ксарин тIварцIиэвезар (практикадин рекьяй гуьзетун).

*Тикрарун. Текст ва алакъялу чIал<sup>1</sup>.*

*Рахунар.* Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

---

<sup>1</sup> Грамматикадин материал чирунихь ва кIелунихь галаз алакъялу яз йисан кьене тухуда.

*Текст.* Текст паяриз паюн ва абуруз кылер гун. Сюжет авай текстинин план туькӱьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тӱварцӱэвезрин, союзрин, *ахна, са сеферда, садлагъана, килигайтӱа* ва ихьтин маса гафарин куьмекдалди алакъаяр тайинарун.

Текстинин кылин фикир тайинарун. Текст туькӱьр хьунин схема: *сифте кыл, кылин пай, эхир.*

Гъазур ва я вирида санал туькӱьрнавай пландай гыкаядин текстинин изложение. Вилик амаз гъазурвал акуна, шикилрай ва я аялриз мукъва темадай (кьугьунрикай, кӱвалахрикай ва мсб.) сочинение (хуралай ва кхьена). Кхьинрин кӱвалахрин шикил чӱгун ва я жуван фикил лугьун 2-3 предложение кутун. Кагъаз кхьин.

Рахунар хьсанарун, хуралай ва кхьена тебрик ийиз чир хьун.

Эдеблу рахунар. Тӱлалун, тавакьу кьалурдай гафар ишлемишун. Разивал гудай гафар.

**Къвед лагъай классда** «Лезги чӱал» учебный предметдин мана чирдайла ва аялри **сифтегъан классра** тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

***Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:***

*Базадин логикадин гьерекаатар:*

- теклифнавай саягъдиз килигна сесериз характеристика гун;
- фонетикадин разбор кыле тухуз: гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин кьадарар тайинариз хьун;

– чӱалан уьлчмейрин гуьзетунрин бинедаллаз кьайдаяр чир хьун;

*Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:*

- теклифнавай пландин асасдалди чӱалан уьлчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуьзетунар тухун;

*Информациядихъ галаз кӱвалах:*

– информация атанвай чешме хкягъун: информация къачунвай герек тир ктаб;

– словардин куьмекдалди гзаф манайрин гафар жагъурун;

– теклифнавай чешмедай информацияр жагъурун;

– информацияр гун патал муаллимдин куьмекдалди лезги чІалай схемаяр ва таблицаяр туькІуьрун.

### ***Коммуникативный универсальный учебный гьерекатар:***

#### *Рахунар:*

– чІалан уьлчмейрикай фикирар къабулун ва арадиз гъун;

– ихтилатчидихъ галаз гъурметдин алакъаяр къалурун, диалог тухунин къайдаяр вилив хуьн;

– чІалан уьчмейрин гуьзетунрин нетижайрикай савадлудаказ делилралди жуван фикирар лугъун;

– хуралай диалогдин келимаяр туькІуьрун;

– тайин тир темадай орфоэпиядин нормаяр хвена ва дуьз интонациядалди сивин монологдин келимаяр туькІуьрун;

– ван хъайи ва кІелай текстинин бинедаллаз хуралай ва я кхъена фикирар регъят къадада ачухдиз лугъун.

### ***Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:***

#### *Жуван-жуваз тешкилун:*

– муаллимдин куьмекдалди орфографиядин задачайрин гьалар планламишун; хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер тайинарун.

#### *Жув контролдик хьун:*

– лезги чІалай тапшуругъар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди агалкъунрин хьунин/тахъунин себебар тайинарун;

– муаллимдин куьмекдалди текстер чин къачуна ва диктовкадалди кхьидайла, гьалатІар тахъун патал жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

#### *Санал кІвалахун:*

– лезги чІалан тарсара жуьтдиз ва десте тапшуругъар тамамардайла, агалкъунрин мураддалди санал кІвалахунин гьерекатар туькІуьрун: ролриз паюн, икъардал атун, жуван адресдиз къвезвай туьгьметар секиндиз къабулун, къалар, гьуьжетар (конфликтар) ислягьвилелди гьялун, туьгьметар авун ва санал кІвалахдай вахтунда жуван фикирар, мурадар лугьун (гьа са вахтунда муаллимдин са гьвечІи куьмекдалди);

– кІвалахдин процесс ва нетижаяр санал веревирд авун, гьялун;

– жуван кІвалах жавабдарвилелди тамамарун;

– жуван кІвалахдин нетижайриз къимет гун.

### **3 – КЛАСС**

*ЧІалакай умуми малуматар.*

Лезги чІал лезги халкъдин хайи чІал я. ЧІал чирунин къайдаяр: анализ, лингвистикадин эксперимент.

*2 - классда кІелай материал тикрарун.*

Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. ЗатІар, затІарин лишанар ва гьерекатар къалурдай гафар.

Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. Лабиаал сесер, абур сивяй дуьз акьудун.

*Предложение. Алакъалу ибара*

Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругьдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькІуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар.

Предженидин килин членар: подлежащее ва сказуемое.

Предженидин къвед лагъай дережадин членар (чеб-чпивай чара тавуна).

Предженида гафарин арада алакъа.

Гегьенш ва гегьенш тушир предложенияр.

Простой ва сложный предложенияр.

Предженидин эхирда пунктуациядин лишанар.

*Алакъалу ибара (гафарин жуьтер).*

Алакъалу ибарада кылин ва табий гафар. Суалрин куьмекдалди алакъалу ибарада ва предложенида гафарин арада алакъа.

*Гаф. Гафунин туькӀуьр хьун*

Мукъва гафар. Гафунин туькӀуьр хьун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регьят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагъуриз алакъун. Суффиксринни префиксрин куьмекдалди цӀийи гафар туькӀуьрун.

*Лексика*

Гафунин лексикадин мана (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар.

Антонимар.

*ЧӀалан паяр*

Существительнидикай, прилагательнидикай, глаголдикай, числительнидикай, наречидикай<sup>2</sup>, тӀварцӀиэвезрикай<sup>3</sup> умуми малуматар.

*Существительное.* Существительнидин мана-метлеб.

Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуми существительнияр. Хас тӀварарин кыиле чӀехи гьарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин къадар. Существительнияр къадарриз дегиш хьун. Существительнидин падежар. Существительнияр дибдин падежриз дегиш хьун. Мукъва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительнияр чӀала ишлемишун.

*Прилагательное.* Прилагательнидикай мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукъва ва акси метлебар авай прилагательнияр (синонимар ва антонимар) чӀала ишлемишун. Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин къадар. Прилагательнияр къадарриз дегиш хьун. Прилагательнияр дибдин падежриз дегиш хьун.

---

<sup>2</sup> Наречидикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кыиле тухуда.

<sup>3</sup> ТӀварцӀиэвездикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кыиле тухуда.

*Числительное.* Числительнидин мана-метлеб. Предложенида адан везифаяр. Къадардин ва къайдадин числительнир. Бязи числительнир дуъз кхьин.

*ТварцӀэвезар.* Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезрикай (*вуж? вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар дибдин падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуъз кхьин.

*Глагол.* Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай суалар. Предложенида глаголдин везифаяр. Глаголдин мураддин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). Глаголдин вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезвай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуъз кхьин.

*Алакъалу чӀал*

*Рахунар.* Инсанрин яшайишда рахунрин метлеб.

*Текст.* Текст паяриз паюн ва абуруз кхилер гун. Сюжет авай текстинин план туькӀуьрун (муаллимдин куьмек галаз). Текстинин паярин ва я предложенийрин арада тӀварцӀэвезрин, союзрин, *ахна, са сеферда, садлагъана, килигайтӀа* ва ихьтин маса гафарин куьмекдалди алакъаяр тайинарун.

Текстинин кхилин фикир тайинарун. Текст туькӀуьр хьунин схема: *сифте кьил, кхилин пай, эхир.*

Изложенидиз ва сочиненидиз план туькӀуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз туькӀуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь) кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кхилел атай са дуьшуьшдай сочинение кхьин.

Кагъаз кхьин. Рахунар хьсанарун, хуралай ва кхьена тебрик ийиз чир хьун.

Эдеблу рахунар. Палабун, тавакьу къалурдай гафар ишлемишун.

Гьил къачун тӀалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

«**Лезги чӀал**» учебный предметдин мана ва аялри пуд лагъай классда тухудай универсальный учебный гьерекаатар.

***Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекаатар:***



*Базадин логикадин гъерекатар:*

- жуъреба-жуъре чІалан паярин грамматикадин лишанар гекъигун;
- текстинин тема ва кылин мана гекъигун;
- текстерин жуъреяр гекъигун (хабардин, шикил чІугунин, фикирар лугъунин); дуъз ва куъчуърмишнавай гафарин манаяр гекъигун;
- гафунин паяр: дувул, эхир, суффикс, префикс, диб гафара чара ийиз чир хъун;
- чІалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;
- предложение членриз (кылин ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалрин куъмекдалди абурун арада алакъаяр тайинарун) чара авун.

*Базадин ахтармишунрин гъерекатар:*

- теклифнавай пландин асасдалди чІалан уълчмейрал (гаф, предложенидал, текст) гуъзетунар тухун;
- муаллимдин куъмекдалди мурад-метлеб куърелди ва ачухдиз лугъун, текстинин дегишвилер планламишун;
- гуъзетунин кІвалахда жуван фикирар лугъун;
- теклифнавай пландай лингвистикадин рекъай четин тушир гъвечІи ахтармишунар тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругъ тамамарун;
- текстерин къетІенвилерикай нетижаяр хкудун;
- ганвай шартІара текстинихъ къадай (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) жуъре хкъягъун.

*Информациядихъ галаз кІвалах:*

- гъвечІи ахтармишунар кыле тухудайла, информация атанвай источник (чешме) хкъягъун;
- учебный задачадихъ галаз къведаивал текстинин, графикадин ва сесинин информация анализ авун;
- чІалан уълчмейрикай гуъзетунрин нетижайра информацияр гудайла, жува-жуваз схемаяр ва таблицаяр тукІуърун.

*Коммуникативный универсальный учебный гъерекатар:*

### *Рахунар:*

- эцигнавай задачадихъ галаз къведайвал рахунар хъсанарун;
- сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугьунин, шикилар чIугунин) туькIуьрун;
- тамамарнавай проектдин тапшуругъдин, гъвечIи ахтармишунин кIвалахдин, десте (групповой) кIвалахдин нетижайрикай, гуьзетунрикай;
- десте (групповой) кIвалахрин нетижайрикай са гъвечIи сегъне гъазурун, тамамарнавай проектдин тапшуругъдин, гъвечIи ахтармишунин кIвалахдин гуьзетунар кьиле тухун;
- сивин ва кхьинрин текстер, эдеблу рахунар, тIалабун, тавакьу, разивал къалурдай гафар ишлемишун.

### ***Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:***

#### *Жува-жуваз тешкилун:*

- орфографиядин задачайрин гьаларин гьерекатар планламишун;
- хкъянавай гьерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун.

#### *Жув контролдик хьун:*

- лезги чIалай тапшуругъар тамамардайла, агалкъунрин хьунин/тахьунин себебар тайинарун;
- лезги чIалай тапшуругъар тамамардайла, муаллимдин куьмекдалди хьунин/тахьунин агалкъунрин себебар тайинарун;
- муаллимдин куьмекдалди чIалан паяр тайинардайла ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар разбор ийидайла, чин къачуна ва диктовкадалди кхьидайла, жуван учебный гьерекатар корректировать авун.

#### *Санал кIвалахун:*

- теклифнавай чешнейрикай даях къуна проектдин тапшуругъар санал тамамарун;
- кIвалах санал тамамардайла, вирида санал веревирд авун, санал меслятдал атун;

– жуьреба-жуьре кIвалахар тамамариз гъазур хьун: регьбервилин, табийвилин, масадалай аслу тушир, тешкиллувин алакьунрин умуми агалкьунар кьалурун.

#### 4 – КЛАСС

*Чалакай умуми малуматар.*

Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. ЧIал чирунин жуьреба-жуьре кьайдаяр: гуьзетунин, анализ, лингвистикадин эксперимент, куьруь ахтармишунар (мини-исследование), проект.

*Тикрарун.* Алатай классра чирай материал тикрарун. Гаф, предложение, текст рахунрин уьлчмеяр я. Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Кьуша сесер кьвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, ь гьарфар ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акьудун.

Предложенида гафарин арада алакьа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай). Предложение чIалан уьлчме я. Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кьилин ва кьвед лагьай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар.

*Предложение.* Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагьай дережадин членрикай умуми малуматар.

Анжах кьилин членрикай туькIуьр хьанвай предложенияр, кьвед лагьай дережадин членар кухтуна, гегьеншарун.

Манадин жигьетдай алакьалу гафар (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КIелай чIалан паяр тир гафарикай гафарин жуьтер туькIуьрун.

Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (*ва, -ни, амма*) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой. Са жинсинин членар квай предложенияр туькIуьриз алакьарун ва абур дуьз кIелун.

Сложный предложеникай умуми малумат. Къве простой предложенидикай туькӀуьр хъанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуациядин лишанар.

*Текст.* Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кыл, кылин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькӀуьрун. Текст туькӀуьр хьунин винел кӀвалах: кыл гун, предложенийрин къайда ва текстинин паяр (обзацар) корректировать авун. Текстерин жуьреяр: галай-галайвал мана ачухарунин, шикилар лугьунин, фикирар лугьунин.

#### *Чалан паяр*

*Существительное.* Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин къадар. –*Вал* суффикс квай существительнияр гзафвилин къадарда. Гзафвилин къадардин эхирдиз –*ар, -яр* къведай существительнияр. Существительнияр падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тӀварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукьвилин падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай<sup>4</sup> умуми малуматар. Чкадин падежра существительнияр дуьз лугьуз, кӀелиз ва дуьз кхьин.

*Прилагательное.* Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин къадар. Прилагательнияр дибдин падежриз дегиш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательнияр гзафвилин къадарда падежрин формайра у хвена кхьин (*ярубур - ярубур*).

*ТварцӀиэвезар.* ТварцӀиэвезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиэвезрикай (*вуж? вуч?*) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиэвезар падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТварцӀиэвезар чӀала ишлемишун.

---

<sup>4</sup> Чкадин падежрин терминрин тӀварар кьун тавуна практикадин рекьяй таниш жеда.

*Глагол.* Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуьз кхьин. Глаголдин мурадвилдин форма. Глаголдин инкарвилдин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар. Куьмекчи глаголар. Глаголар дуьз кхьин.

*Наречие*<sup>5</sup>. Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чIала ишлемишун. Наречияр дуьз кхьин.

*Гафарин кIвалах*<sup>6</sup>. ЧIала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуьз кхьин.

*Текст ва алакьалу чIал*<sup>7</sup>. Рахунар, уьмуьрда абурун метлеб. КIелзавай материалдай хуралай гудай жавабрин кьетIенвилер.

Текст. Текстинин тема ва кьилин фикир, адан тукIуьр хьун (кьурулуш). Изложенидиз ва сочиненидиз план тукIуьрун (вири классди санал ва гьарда вичи-вичиз).

Классди санал ва гьарда вичи-вичиз тукIуьрнавай пландай изложение (тамам, куьруь), кхьин.

Жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилел атай са дуьшуьшдай сочинение.

Эдеблу рахунар. Гьил кьачун тIалабдайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр.

**«Лезги чIал» учебный предметдин мана ва аялри кьуд лагьай классда тухудай универсальный учебный гьерекатар**

**Чирвилер гудай (познавательный) универсальный учебный гьерекатар:**

**Базадин логикадин гьерекатар:**

– гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гьарфарин кьадар тайинарун) разбор авун;

<sup>5</sup> Практикадин рекьяй танишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

<sup>6</sup> Гафарин кIвалах аялрихь галаз йисан кьене тухуда.

<sup>7</sup> Лезги чIалай материал кIелунихь галаз алакьалу яз, вири йисан кьене тухуда.

- гафар туькIуьр хьуниз (гафарай префикс, дувул, диб, суффикс, эхир жагъурун) разбор ийиз хьун;
- чIалан паяриз (существительныйрин къадар, падеж; прилагательныйрин къадар, падеж, глаголрин вахт тайинарун);
- синтаксисдин (интонациядиз килигна предложенидин жуьре, предложенида гафарин арада алакъа тайинарун, предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун).
- чIалан паяриз килигна, гафар группайриз пайиз хьун.

*Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:*

- лезги чIалай тамамарзавай тапшуругърин са шумуд вариант чеб-чпив гекъигун, чпиз гзаф мукъва тир кутугай тапшуругъар (теклифнавай критерийрин бинедаллаз) хкъгъун;
- теклифнавай алгоритмадай жуьреба-жуьре анализар къиле тухун (фонетикадин, морфемадин, морфологиядин ва синтаксисдин);
- теклифнавай алгоритмадин бинедаллаз гъялнавай учебный (практикадин) задачаяр гъялун патал информацийрин кимивилер дуьздал акъудун;
- чIалан гъалар артмишун, вилик тухун патал виликамаз лугъун.

*Информациядихъ галаз кIвалах:*

- информация атанвай асул чка (источник) хкъгъун, лазим тир учебно-практикадин задачаяр гъялдайла, информацияр ахтармишдайла словаррихъ ва справочникрихъ галаз кIвалахун; информацияр алава яз жагъурдайла, справочникар ва словарар ишлемишун;
- жуван чIалан уьлчмейрикай дуьз ва дуьз тушир малуматар ва я муаллимдин теклифдин бинедаллаз ахтармишунин къайда чир хьун;
- хаталлувилин къайдайрин информацияр Интернетдин сетдай жагъурдайла, чIехибурун куьмекдалди (муаллимрин, диде-бубайрин (къанундин векилрикай) тамам яшдив агакъ тавунвай аялрин куьмекдалди вилив хуьн;
- информацияр агакъарун патал жува-жуваз схемаяр, таблицаяр туькIуьрун.

***Коммуникативный универсальный учебный гьерекаатар:***

*Рахунар:*

– жуван уьмуьрдай, шикилдай, кьилелдай атай дуьшуьшдай текст туькIуьриз хьун, гьиссер кьалурун, жуван фикирар кьатIуниз хьун ва метлеб куьрелди ачухдиз лугьуз хьун;

– кхьена ва хуралай текстер (хабардин, шикиллу авунин, фикирар ачухарунин) туькIуьриз хьун;

– (публицистикадин) текст гьазурна инсанрин вилик эьечIна рахун;

– иллюстрациядин материалар (чIугунвай шикилар, шикилар, плакатар, схемаяр, таблицаар ва мсб.) хкягьун

### ***Регулятивный универсальный учебный гьерекатар:***

*Жува-жуваз тешиклун:*

– нетижаяр гун патал гьялнавай учебный задачайрин гьерекатар жува-жуваз планламишун;

– хкянавай гьерекатар галай-галайвал эцигун;

– четинвилер ва мумкин тир гьалатIар виликамаз акун.

*Жув контролдик хьун:*

– тамамарнавай тапшуругьрин нетижаяр вилив хуьн, гьалатIар тахьун патал кIелунин гьерекатар дуьзар хьувун;

– жуван ва чарадан кIвалахра гьалатIар жагьурун, абурун себебар дуьздал акьудун;

– теклифнавай умуми нетижайрин кIвалахдиз кьимет гун;

– жуван кIвалахдиз кьимет дуьзвилелди кьабулун.

*Санал кIвалахун:*

– санал кIвалахунин мурад-метлеб кьабулун, алакьунриз килигна вирида санал гьерекатар туькIуьрун: ролриз паюн, санал кIвалах авунин нетижаяр ва вахт веревирд авун ва икьрардал атун;

– регьбервал авуниз, тапшурмишунар кьилиз акьудиз, муьтIуьгь хьуниз гьазурвилер кьалурун;

– умуми нетижайра жуваз кьимет гун;

– теклифнавай чешнейрикай, планрикай, фикиррикай даях кьуна санал проектдин тапшуругьар тамамарун.

**СИФТЕГЪАН УМУМИ ОБРАЗОВАНИДИН ДЕРЕЖАДА «ЛЕЗГИ ЧІАЛ»**  
**ПРЕДМЕТДИН ПРОГРАММА ЧИР ХЪУНИН КАРДА ВИЛИВ ХУЪЗВАЙ**  
**НЕТИЖАЯР**

Сифтегъан классра предмет «Лезги ЧІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я.

Программади сифтегъан школа куътягъзавай аялар агъадихъ галай личностдин (хсуси), метапредметрин (предметрин алакъада авай алакъайрин) ва предметрин нетижайрин алакъунрал таъминарзава.

***Личностдин(хсуси) нетижаяр***

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги ЧІал» чирун патал аялриз агъадихъ галай хсуси цІийивилер чир хъун лазим я:

*ватандашвилини ватанпересвилини тербия:*

- жув Россиядин гражданин тирди аннамишунин бинеяр арадал гъун;
- жуван Ватандал, Дагъустандал, Россиядин халкъарал ва Дагъустандинни Россиядин тарихдал дамах авунин гъиссер, жув гъи миллетдикай ятІа аннамишунин гъиссер кутун.
- Россиядин гзаф миллетрин векилрикай ибарат обществодин ивирар (реликвия) арадал гъун, инсанпересвилини ва демократвилини ивиррихъ ялунин гъалар арадал атун;
- кІелзавай касди яшайишдин жигъетдай къугъвазвай роль къабулун ва аннамишун, кІелуниз майилвал авунин шартІар яратмишун ва гъар са кас патал кІелунихъ метлеб хъун таъминарун;
- жуван уълкведа ва хайи ватанда алатай вахтарин алакълувал, къенин иштираквал, гележегдин акунар, ва гъа са вахтунда кІвалахдин арада художественный эсеррай веревирдер авун;
- кІелай художественный эсеррин бинедаллаз жуван ва маса халкъарин арада гъурмет хуън;
- инсан обществодин член яз, адан ихтияррикай ва жавабдарвилерикай, инсандин гъурметвиликай ва лайихлувилерикай, ахлакъдинни этикадин



нормаирин кьайдайрикай, инсанрин арада жезвай алакьайрикай сифтегьан малуматар гун.

*ругьдинни ахлакьдин тербия:*

– гьар са аялдиз кьилди вичи кар кьиле тухунин мумкинвилер гун ва абуру ахлакьдин кьанунрин патахьай чирвилерин бинедаллаз чпин гьерекатрин патахьай хиве гьатзавай жавабдарвал аннамишунин дережа хкажун;

– эдеблувилин, масадбурув кьени ниятар аваз эгечлуни, масадан дердидикай хабар кьунин, абурун гьавурда гьатунин гьиссер деринарун;

– ислягьвал кланивилел, сабурлувилел, хьсан майилвилер хьунал бинелу яз масадбурухь галаз кьени рафтарвал авунин важиблувал гьиссун.

*эстетикадин тербия:*

– эстетикадин игьтияжар, ивирар (ругьдин девлет) ва гьиссер арадал гьун;

– яшайишдин жуьреба-жуьре шартлара члехибурухь ва таяр-туьшерихь галаз санал клвалахиз алакьунин, чуьруькрик кьил кутун тавунин ва гьуьжет алай шартларай дуьзгуьндаказ экьечлдай рекьер жагьуриз алакьунин ерияр кутун;

– жуван художественный культурадихь интерес хьун, адаз гьуьрмет авун, гьар жуьредин искусстводин гьавурдик хьун, жуван ва маса халкьарин яратмишунар ва адетар чир хьун.

***Физический тербия, сагьламвилин саламатвилин меденият арадал гьун:***

– уьмуьрда жуван ва маса инсанрин сагьламвилин ва хатасуз кьайдаяр вилив хуьн;

– бедендин ва психикадин жигьетдай сагьламвилехь мукьаят хьун;

*зегьметдин тербия:*

– инсадин ва обществодин уьмуьрда зегьметдиз кьимет гун (гьабурун арадай художественный эсеррикай куьмек яз мисалар гьун), художественный эсеррай мисалар веревирд ийидайла, зегьметдин нетижайрихь галаз мукьаят

хьун, гьар жуьредин зегьметдин кIвалахрихъ галаз вердишарун ва ана иштирак авун.

*экологиядин тербия:*

- текстерихъ галаз кIвалах тухудай процессда, тIебиатдал мукъаят хьун;
- гъизвай зарарин гьерекатар къабул тавун.

*Илим чир хьунин къиметлувилер:*

- дуьньядикай илимдин жигъетдай сифтегъан чирвилер гун; (гъабурун арада дуьньядикай илимдин жигъетдай битав тир чIалан системадикай сифтегъан малуматар гун);
- жуван чIал чирунал рикI хьун, зигъин ва гъевес хкажун.

## **МЕТАПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР**

### **(ПРЕДМЕТРИН АЛАКЪАДА АВАЙ АЛАКЪАЯР)**

Сифтегъан классра учебный предмет «Лезги чIал» чирун патал аялриз агъадихъ галай **чирвилер гудай (познавательный)** универсальный учебный гьерекатар чир хьун лазим я:

*Базадин логикадин гьерекатар:*

– чIалан жуьреба-жуьре уьлчмеяр гекъигун (сесер, гафар, предложенияр, текст), чIалан уьлчмеяр гекъигун патал бине эцигун (грамматикадин лишан, лексикадин мана); чIалан уьлчмейрин аналогияр чир хьун;

– са тайин тир лишандин объектар (чIалан уьлчмеяр) сад авун;

– чIалан уьлчмейрин классификацияр патал асас лишанар тайинарун (сесер, чIалан паяр, предложенияр, текстер); чIалан уьлчмеяр классифицировать авун;

– муаллимдин гуьзетунра алгоритмадин бинедаллаз чIалан материалдай алакълувилер ва кьаршивилер жагъурун; чIалан уьлчмейрихъ галаз кIвалахдайла алгоритмадин гьерекатунар анализ авун;

– чIалан уьлчмейрин анализ ийидайла, учебный операцияр жува-жуваз кьилелди чара авун;

– гуьзетунин шартIара чIалан материалдихъ себебдинни делилрин алакъяяр тайинарун, нетижаяр кьун.

*Базадин ахтармишунрин гьерекаатар:*

- муаллимдин куьмекдалди мана-метлеб дуьз ачухдиз лугьун, рахунрин гьалар, чIала жезвай дегишвилер планлиз къачун;
- тамамарнавай тапшуругьрин са шумуд вариант гекъигун, са бубат къадайди хкъгьун (теклифнавай критерийрин бинедаллаз);
- теклифнавай пландай чIалай четин тушир гъвечIи ахтармишун (мини-исследование) тухун, теклифнавай пландай проектдин тапшуругь тамамарун;
- чирвилер къачунин кIвалахдин мурадар ва везифаяр къабулиз ва хуьз, и кIвалах къилиз акъудунин такъатар жагъуриз алакьун;
- вилик эцигнавай везифадал ва ам къилиз акъудунин шартIарал асаслу яз, чирвилер къачунин гьерекаатар планламишиз, абурал гуьзчивал тухуз ва абуроз къимет гуз, нетижа къазанмишунин виридалайни менфятлу къайдаяр тайинариз алакьун.

*информациядихъ галаз кIвалах:*

- хабарар, малуматар къвезвай чешме хкъгьун: герек тир малуматар дуьзар хьувун патал словарар аваз хьун, словаррикай менфят къачун;
- алакьа хуьнин (коммуникативный) ва чирвилер къачунин везифайрал асаслу яз, талукъ делилар жагъурунин (справочный чешмейрай, ачух учебный информациядин майданда, интернетдай);
- кIватIунин, гьялунин, анализ гунин, агакъарунин ва баянар гунин жуьреба-жуьре къайдаяр ишлемишун;
- учебный задацадихъ галаз къадайвал текстинин къайдада видеодин, графикадин, ванцин (звукдин) малуматар арадал гъун ва абур анализ гун;
- таблицада, схемада ганвай чIалан малуматрин гъавурдик кваз хьун; чIалай малуматар гун патал жува-жуваз схемаяр, таблицаар туюкIуьрун.

Сифтегъан школада кIелунин йисан эхирда аялрик **коммуникативный** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

*Рахунар:*

– жувахъ галаз суьгьбетзавай касдихъ яб акализ ва адахъ галаз рахаз, гъа са месэладай жуьреба-жуьре фикир аваз хьун мумкин тирди ва гьар садахъ вичин фикир жедай ихтияр авайди гьисаба къаз гьазур яз хьун;

– жуван фикир ачухариз, ам делилламишиз ва вакъийриз къимет гуз алакьун;

– алакьада хьунин ва чирвилер къачунин месэлаяр гьялун патал, чӀалан такьатар яз, диалогдикай ва монологдикай активдаказ менфят къачуз алакьун;

– эдеблудаказ ва делилралди жуван фикирар лугьуз алакьун;

– вилик эцигзавай мурадра ва везифайрал асаслу яз жуьреба-жуьре стилрин ва жанрайрин текстер, абурун мана къатӀунна, кӀелунин вердишвилер къачун.

– эцигнавай задачайрихъ къадайвал жуван чӀалан рахунар дуьз туькӀуьрун;

– чӀалан гьаларихъ галаз къадайвал сивин ва кхьинрин текстер (хабардин, лугьунин, шикилар чӀугунин) туькӀуьрун;

– тамамарнавай куьруь ахтармишунар, проектный тапшуругьар, жуьтдиз ва са десте кӀвалахрин нетижаяр гьазурун;

– текст гьазурдайла иллюстративный материал (шикилар, плакатар) къадайвал хкягьун;

– яратмишунрин ва цӀийивилер жагьурунин жуьредин месэлаяр гьялуни кӀвалахдик экечӀиз, абур гьялуни къайдаяр чириз алакьун.

Сифтегьан школада кӀелунин йисан эхирда аялрик **регулятивный** умуми чирвилер къачудай амалар акатда:

*Жува-жуваз тешкилун:*

– хкянавай гьерекатрин галай-галайвилер дуьз эцигун;

– учебный месэладин къарардалди нетижаяр арадиз атуни гьерекатар планламишун.

*Жува-жув ахтармишун:*

– чирвилер къачунин кӀвалахдин мурадар ва везифаяр къабулиз ва хуьз, и кӀвалах кьилиз акьудунин такьатар жагьуриз алакьун;

– чирвилер къачунин кІвалахда агалкъун хьунин/агалкъун тахьунин себебрин гъавурда гъатиз, гъатта агалкъун тахъай шартІарани дуьзгуьн гьерекатар кьиле тухуз алакьун;

– чирвилер къачунин кІвалах кьиле фидайла, жува-жувал гуьзчивал авунин сифтегъан жуьрейрай кьил акъудун;

– чирвилер гунин ва практикадин месэлаяр гъялун патал лишанрин кІалубар арадал гъиз ва ишлемишиз алакьун;

– чІалан материалдихъ галаз кІвалахда, орфографиядин ва пунктуациядин гъалатІар жагъурун;

– жуван кІвалахдин нетижаяр санал кІелзавай аялрин кІвалахдихъ галаз гекъигун, ганвай критерийрай кІвалахдиз дуьз кьимет ягъун.

*Санал кьиле тухвай кІвалах:*

– саналди тир кІвалахдин умуми мурад ва ам кьилиз акъудунин рекьер тайинарун;

– везифаяр ва ролар паюнин патахъай меслятдал къвез, сада-садал гуьзчивал ийиз, жува-жув тухузвай тегьердиз дуьзгуьн кьимет гуз алакьун;

– терефрин мукъвавилин гъиссер ва санал кІвалахунин интересар фикирда кьуна, чуьруькар дуьздаказ арадай акъудиз гъазур яз хьун;

– объектрин ва я тайин гьерекатрин арада авай важиблу алакъаяр ва рафтарвилер къалурзавай, предметрин арада авай асул метлебар чирун;

– тапшурмишай кІвалахар намуслувилелди тамамарун;

– сад хьтин, себебдинни нетижадин алакъаяр тайинарун;

– лугъуз кІанзавай фикирар са кІалубда тун;

– проектнй тапшуругъар ганвай чешнейрикай даях кьуна санал тамамарун.

## ПРЕДМЕТДИН НЕТИЖАЯР

### 1 – КЛАСС

Йисан эхирда **сад лагъай класс** кутьягъзавай аялриз ихътин чирвилер хьун лазим я:

*Чирвилер:* дидед чІалан вири сесер ва гъарфар, абурун арада тафават (сесер ван къведа, гъарфар кхьида) чир хьун. 4-5 гъвечІи шиир хуралай чир хьун.

- гаф ва предложение къатІуниз хьун; предложенийрай гафар чара ийиз хьун;
- гафарай сесер къатІуниз хьун;
  - ачух ва ачух тушир сесерин гъарфар чеб-чпивай чара авун;
  - гафуна ударение алай ва алачир ачух сес чир хьун;
  - «сесинин» ва «гафунин» мана чир хьун;
  - гафуна слогрин къадар чир хьун; гафар слогриз паюн; гафуна ударение аватзавай слог чир хьун;
  - лезги чІалан алфавит дуъз лугъун; галай-галайвал лугъуз хьун;
  - цІалцІамдиз слогралди гъвечІи текстер дуъз кІелун;
  - таниш тушир текст са минутда 20 – 25 гафунин еришдалди кІелун;
  - предложенийрин эхирда пауза хуън;
  - гафарай сесер чара авун ва абурун галай-галайвал тайинарун;
  - чІехи ва гъвечІи гъарфар ва абурун галкІурунар михъиз, ачухдиз кхьин;
  - гъилин хатІаралди ва печатдай кхьенвай гафар ва предложенияр чин къачуна, дуъз кхьин;
  - диктовкадалди гафар ва 3-5 гафуникай ибарат предложенияр савадлудаказ (гъарфар ахъай тавуна, абурун кІалубар чІур тавуна) кхьин;
  - тайин темадиз талукъ 2-3 предложение туькІуьрун;
  - гафар, предложенияр, текст бес къадар кІевиз ва ачухдиз кІелун;
  - гафуна слогрин къадар тайинарун; гафар слогриз паюн; ударение аватзавай слог тайинарун;
  - чешнедиз килигиз чин къачуна кхьин;

- гьалатIар ахъай тавуна, дуьз, михьйдаказ кхьин;
- чирнавай темадай гьалатIар жагъурун ва абур туькIуьр хьувун;
- яб акалай темадин гьавурдик хьун;
- куьруь текстер жува-жуваз интонациядалди кIелун; паузаяр ва препинанидин лишанар вилив хуьз;
- 5-6 гафуникай предложенияр туькIуьриз хьун;
- 5-6 предложенидикай текст манадихъ къадайвал туькIуьриз хьун;
- муаллимдиз ва юлдашриз яб гуз алакьун.

## 2 – КЛАСС

Йисан эхирда **къвед лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакьунар ва вердишвилер хьун лазим я:

- алфавит, гьарфарин тIварар, ачух ва ачух тушир сесерин лишанар, гафунин къатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акъудунин къайдаяр.

*Аялрилай алакьун лазим я:*

- гафар, предложенияр, 30-40 гаф авай текстер, гьарфар ахъай тийиз, артуханбур кухтан тийиз, михьи хатIаралди дуьз кхьиз;

- гафар слогриз пайиз, ударение къвезвай слог тайинариз, гафунин къатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз слогралди акъудиз;

- инсанрин тIварар, фамилияр, шегъерринни хуьрерин, вацIарин тIварар, гьайванрин лакIабар чIехи гьарфунилай кхьиз;

- къуша гьарфар къведай, лабиал сесер квай, туькIуьр хьанвай гьарфар квай гафар дуьз кхьиз:

- **е, ю, я, й, ь, ъ** гьарфар квай гафар дуьз кIелиз ва кхьиз;

- фонетикадин разбор кьиле тухуз; гафар слогриз пайиз, ударение алай слог чара ийиз, гафуна сесеринни гьарфарин галай-галайвал, слогрин, сесерин ва гьарфарин къадарар тайинариз;

- гафарал суалар дуьз эцигиз ва абурун куьмекдалди затIар, затIарин лишанар ва крар къалурдай гафар тайинариз;

- *вуж? вужар?* суалдиз жаваб гудай гафар *вуч? вучар?* суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;

- *гьихьтин? гьи?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;
  - *вуч авуна? вуч хьана?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;
  - *вуж? вуч? шумуд? гьихьтин?* суалдиз жаваб гудай гафар чир хьун;
- суалдиз жаваб гудайбурувай чара ийиз;
- предложенида гафарин арада алакъяар тайинариз, предложенида кьилин членар (подлежащее ва сказуемое) чара ийиз;
  - предложенидин кьиле члехи гьарф ишлемишиз. Эхирда точка, суалдин ишара, эвер гунин ишара эцигиз;
  - чин къачуна кхьин (гьалатлар ахъай тавуна, кхьинар члур тавун);
  - чирнавай темадай гьалатлар жагъурун ва абур туьклуьр хьувун;
  - словаррихъ галаз клвалахун;
  - гафарикай предложенияр туьклуьриз алакьун;
  - текстинин тема тайинарун, адаз кьил гун, текст паяриз паюн;
  - пайи-паяр хьанвай предложенияр манадин жигъетдай чеб чпихъ галаз къадайвал гуьнгуьна туна текст туьклуьрун;
  - суалдин куьмекдалди 40-50 гаф авай текстерай изложенияр кхьиз, тайин темадай 2 – 3 предложение туьклуьриз ва кхьиз;
  - чирай манадин гафар жуван гафаралди лугъун.

### **3 – КЛАСС**

Йисан эхирда **пуд лагъай класс** куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакьунар ва вердишвилер хьун лазим я:

- гафунин паяр: эхир, суффикс, префикс, диб чир хьун;
- са дувулдин гафар чир хьун;
- члалан паяр: существительное, прилагательное, числительное, тварциэвезар, глагол чир хьун, грамматикадин лишанар тайинарун;
- предложенидин членар: кьилин (подлежащее ва сказуемое) жагъуриз хьун;
- предложенидин кьвед лагъай дережадин чара ийиз хьун;
- гуьрчег хатларалди чин къачуна ва диктовкадалди (40-50 гаф) клелай орфограммаяр квай текст савадлудаказ кхьиз;



– фонетикадиз талукъ разбор ийиз: гафар слогриз пайиз, ачух ва ачух тушир сесер жагъурна, ударение къвезвай слогар тайинариз, гафуна сесерин ва гъарфарин къадар тайинариз;

– туькӀуьр хьуниз килигна гафар (*дувул, суффикс, префикс, эхир чара ийиз*) разбор ийиз чир хьун;

– чӀалан паяр чара ийиз ва абурун грамматикадиз талукъ лишанар (къадар, падеж, вахт) тайинарун;

– предложенида гафарин арада алакъаяр тайинариз ва алакъалу ибараяр (гафарин жуьтер) чара ийиз;

– предложение членриз (къилин ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун, суалдин куьмекдалди абурун алакъаяр тайинарун) разбор ийиз;

– гегъенш ва гегъенш тушир предложенияр чара ийиз;

– гегъенш тушир предложенияр гегъеншар ийиз алакъун; гегъенш предложенияр гегъенш тушир предложенийриз элкъуьриз хьун;

– атанвай темадай гъалатӀар жагъурун ва абур туькӀуьр хьувун;

– текстерин жуьреяр чир хьун; текстинин тема тайинарун, ам паяриз паян, адаз къил гун;

– текстинин къилин мана тайинарун;

– текстиниз план туькӀуьрун;

– текстина ганвай пландай текст туькӀуьриз алакъун;

– вирида санал туькӀуьрнавай пландай 50-60 гаф авай текстинай изложение ва сочинение кхьиз алакъун.

#### **4– КЛАСС**

Йисан эхирда къуд лагъай класс куьтягъзавай аялриз ихьтин чирвилер, алакъунар ва вердишвилер хьун лазим я:

– лезги чӀалакай умуми малуматар гун;

– кӀелай чӀалан паяр ва абурун лишанар;

– са жинсинин членар;

– гегъенш тушир ва гегъенш предложенияр;

– сложный предложенияр.

IV класс куьтягъзавай аялрихъ ихътин **агалкъунар** хъун лазим я:

- кГелай темайриз талукъ орфограммаяр, простой ва сложный предложенийрин препинанидин лишанар квай диктант кхьин (60-70 гаф) авай;
- разбор авун: а) гафар сесериз (ачух ва ачух тушир сесер, ударение алай ва алачир слогар тайинарун; гафуна сесерин ва гьарфарин къадар тайинарун);
- гафар туькГуьр хъуниз (гафарай *префикс, дувул, диб, суффикс, эхир* жагъурун);
- существительныйрин къадар, падеж тайинарун;
- прилагательныйрин къадар, падеж тайинарун;
- глаголдин вахт тайинарун;
- гаф, алакъалу ибара, предложение чара ийиз хъун;
- синтаксисдин интонациядиз килигна предложенидин жуьре тайинарун;
- предложенида гафарин арада алакъа тайинарун;
- гегъенш ва гъенш тушир предложенияр къатГуниз хъун;
- простой ва сложный предложенияр чара ийиз хъун;
- предложенидай подлежащее, сказуемое ва къвед лагъай дережадин членар жагъурун;
- синтаксисдин разбор ийиз чир хъун;
- чирай темайрай орфографиядин ва пунктуациядин гъалатГар жагъурун ва абур туькГуьр хъувун;
- рахунрин гъалар къатГуниз хъун (нихъ галаз, вуч себебдалди, гъина кыле физватГа ихтилатар);
- 3-5 предложенидикай ибарат тайин вакъиадиз талукъ сивин ва кхьинрин текстер туькГуьрун (кагъазар, тебрикдин открыткаяр, малуматар ва мсб.);
- масадан куьмек галачиз жува-жуваз туькГуьрнавай пландай (70 – 80 гаф) изложение кхьин, яшайишдай са вакъиадикай, экскурсиядикай, гуьзетунрай гъвечГи гыкая кхьин.

## ТЕМАТИКАДИН ПЛАНИРОВАНИЕ

### 1 – КЛАСС (84 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин кьайдаяр ва формаяр Аялдин к'валахдин характеристика
<b>К'елиз-кхъиз чирун (69 сят)</b>			
1	<b>Сивин ва кхьинрин ч'ал. (10 сят)</b>	<p>Аялриз текст ахъайиз ва я к'елиз, дикъетдалди яб акализ вердишарун. Аялрин чпин уьмуьрдай, суьгъбетар тешкилун.</p> <p>Текстинихъ яб акалдайла ва я жува к'елдайла гъавурдик кваз хъун.</p> <p>«Букварда» ишлемишнавай лишанрин метлебар ва ктабдин элементар (жилдер, чинар, шикилар, форзац). Тарсуна жув тухунин кьайдаяр. Учебный пособидахъ галаз к'валахдай кьайдаяр.</p>	<p>Практикадин рекъай рахунрин ч'ал (лугъунин, яб акалунин) ва кхьинрин ч'ал (кхьинар, к'елун) кьат'униз хъун. Школада ва тарсуна герек зат'ар лугъун ва хордалди муаллимдахъ галаз лугъун.</p> <p>Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди ч'угунвай шикилрихъ галаз к'валах: шикилрикай даях кьуна суьгъбет туьк'уьрун, сюжет веревирд авун, вакъиа анализ авун.</p> <p>Са жуьредин сюжетдин дуьздаказ галай-галайвилелди ч'угунвай шикилрихъ галаз к'валах: ч'угунвай шикил анализ авун, вакъиа галай-галайвал туьк'уьр хъувун, суьгъбет туьк'уьрун.</p> <p>Гъвеч'и суьгъбетар туьк'уьриз алакьун (месела, жуван школадин уьмуьрдикай ва я жуван кьилел атай са гъвеч'и дуьшуьшдикай).</p> <p>Масабуру вуч лугъузват'а дикъетдаказ яб акалун, рахазвайдан гаф ат'ун тавун. Муаллимдин суалриз жаваб гун. Юлдашдиз школадикай жуван фикирар лугъун. Тарсуна жуван к'валахдин нетижайриз кьимет гун.</p> <p>Учебник вилив хуьн. Учебникдин (жилдер, чинар, шикилар, форзац) элементрихъ танишарун. Учебникда ишлемишзавай лишанрихъ галаз танишарун, гъар са лишандин метлебдин гъавурда тун ва «Букварь» учебникда абуру гьихътин чка кьазват'а гъавурда тун. Учебникдахъ галаз гьик'и гелкъвена к'андат'а гъавурда тун: ктабдин чинар мукъаятдиз ахъаюн, кьвеч'илар тавун, ктабдин юкьва чар (закладка) тун ва мсб. И кьайдаяр</p>

		<p>Гъилин хатларин тетрадихъ галаз танишвал. Гъилин хатларин элементар (жилд, чинар). Кхьинра сифте герек затлар. Ручкадихъ галаз танишарун. Кхьидайла дуъз ацукьиз, ручка дуъз къаз, тетрадь дуъз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цларцйяй гъил дуъз тухуз вердишарун. Гъарфарин элементар (гъвечли ва чехи): дуъз цлар, вини къилихъ клар галай цларар, агъа къилихъ клар галай цларар, вини къилихъни агъа къилихъ клар галай цларар кхьин.</p> <p>Гъил кхьинар ийиз гъазурун. Кхьинра гигиенадин къайдаяр. Пуд пиплен шикилда экъурун, штрихар члугун, гъвечли кружра экъурун.</p> <p>Тарсуна жув тухунин къайда. Группадихъ галаз квалах тухунин къайда.</p> <p>Предложенидихъ, гафунихъ галаз танишвал. Рахунар предложенийриз, предложенияр гафариз, гафар слогриз чара авун.</p> <p>Гъил кхьинар ийиз гъазурун. Кхьинра гигиенадин къайдаяр. Чехи ва гъвечли алгъай цларара экъурун. Вини къилин ва агъа къилин алгъай цларара экъурун.</p> <p>Гафар слогриз паюн. Гафара слогрин къадар тайинарун. Схема анализ авун. Сюжет авай шикилдай жуван гуъзетунралди суъгъбет туьклуъриз алакьун. Зегъметдин алатар, емишар, майваяр. Зегъметдал рикл хьун.</p>	<p>«Букварь» учебникдихъ галаз квалахдайла ишлемишун. Жув тарсуна гъикл тухудатла (дуъз ацукьун, жаваб гудайла гъил хкажун, жаваб гудайла къарагъун, клевиз ва ачухдиз жаваб гун, муаллимдихъ яб акалун ва адан тапшуругъар тамамарун, юлдашдин жавабрихъ яб акалун) чирун ва вилив хуьн. Чирвилерин йикъакай суъгъбетар авун.</p> <p>Чирвилери инсандин уьмуьрда члехи чка къуникай лугъун.</p> <p>Гъилин хатлар вучиз герек ятла тайинарун. Гъилин хатлар тетрадь вилив хуьн. Кхьидайла, дуъз ацукьиз, ручка дуъз къаз, тетрадь дуъз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр авун; тетраддин цларцйяй гъил дуъз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатларин тетрадь дуъз эцигун. Кхьидайла ручка дуъз къун. «Гъилин хатларин» тетрадда ганвай (пайдах, къуд пипленди) шикилар фикирда къун, ручкадалди ва карандашдалди экъурун, цларцйяй акъуд тавун, абурун арада мензил тун.</p> <p>«Гъилин хатлар» тетрадь вилив хуьн. Гъилин хатлар вучиз герек ятла гъавурда тун. Кхьидайла дуъз ацукьиз, ручка дуъз къаз, тетрадь дуъз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цларцйяй гъил дуъз тухуз вердишарун. Партадал гъилин хатларин тетрадь дуъз эцигун. Кхьидайла ручка дуъз къун. «Гъилин хатлар» тетраддихъ галаз квалах авун. Чешнедиз килигна (пуд пипленди, цларар) ручкадалди ва карандашдалди экъурун. Цийи цларцйяй кхьин хъувун, цларцйяй акъуд тавун, арада мензи Шикилриз килигун. Ганвай затларин тварар лугъун ва гуьгъуьнлай муаллимдихъ галаз хордалди лугъун. Затлар кваз предложенияр туьклуъриз алакьун.</p> <p>Ганвай шикилрай затлар группайриз паюн. Шикилдай суъгъбет туьклуърун. Суъгъбетдиз къил гун. Суалриз жавабар гун. Сюжет авай шикилдай суъгъбет туьклуъриз алакьун. Суъгъбетдай предложенияр чара авун.</p>
--	--	--	--

		<p>Гъил кхьинар ийиз гъазурун. Кхьинра гигиенадин къайдаяр. Агъа къилихъ кӀир галай цӀарара экъуьрун. Вини къилихъ кӀир галай цӀарар. Вини къилин ва агъа къилин алгъай цӀарара экъуьрун.</p> <p>Печатдин <i>А, И, У</i> ва цӀарцӀин <i>а, и, у</i>, гъарфар. Чехи ва гъвечӀи гъарфар.  <i>«Гъарфарин кассади хъ»</i> танишарун.          Сюжет авай шикилрай гъвечӀи суьгъбет туькӀуьрун.</p>	<p>Предложеныйрай гафар чара авун. Гафар слогриз паюн. Гафара слогрин къадар тайинарун.</p> <p>Ичинин шикилда экъуьрун. ГъвечӀи ва чехи алгъай цӀарара экъуьрун. Вини къилихъ ва агъа къилихъ алгъай цӀарара дуьз экъуьрун, цӀарцӀай акъуд тавун. Аялрив тупӀарин упражненияр ийиз тун. Шикилрихъ галаз таниш хъун. Ганвай затӀарин тӀварар лугъун. Гафар слогриз паюн. Гаф слогралди лугъун. Гафуна слогрин къадар тайинарун. Схемайриз фикир гун.</p> <p>Схемада ачух сес ва ачух тушир сес гъи рангуналди ганватӀа чир хъун. Схемада гаф гъихътин сесинилай (ачух ва ачух тушир) башламишзаватӀа къалурун. Гафуна ачух сесер шумуд аватӀа тайинарун. Ачух тушир сесер шумуд аватӀа тайинарун. Са слогдин, къве слогдин ва са шумуд слогдин гафар жагъурун. Ганвай гафар группайриз паюн (емишар, майваяр, зегъметдин алатар ва мсб.). ЗатӀарикай предложенияр туькӀуьрун.</p> <p>Предложеныйрай гафарин къадар чара авун. Слогриз паюн ва слогрин къадар чир хъун. Суьгъбет туькӀуьрун, суьгъбетдиз къил гун. Суалриз жавабар гун. Тарсуна жуван алакьунриз къимет гун.</p> <p>Кхьидайла дуьз ацукьиз, ручка дуьз къаз, тетрадь дуьз эцигиз чирун; гъил кхьинар ийиз гъазурун; гъилин билегдин упражненияр; тетраддин цӀарцӀай гъил дуьз тухуз вердишарун. Партадал <i>«Гъилин хатӀарин»</i> тетрадь дуьз эцигун. <i>«Гъилин хатӀар»</i> тетраддихъ галаз кӀвалахун.</p> <p>Агъа къилихъ кӀир галай цӀарар ва ручка экъуьрун. Вини къилихъ кӀир галай цӀарара ручка экъуьрун. Вини къилин ва агъа къилин алгъай цӀарара экъуьрун. <i>«Гъилин хатӀарин»</i> тетрадда ганвай чешнедай графикадин элементар экъуьрун. Кхьинрин арада мензил тун.</p> <p>Сюжет авай шикилдай суалриз жавабар гун. Схемайрихъ галаз кӀвалахун. Схемайра ганвай затӀар группайриз паюн. Схемайра чара авунвай [а], [и], [у] сесер къалурун. А, а, И, и, У, у гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва</p>
--	--	--	--

		<p>Чехи <i>А, И, У</i> ва гъвечи <i>а, у, и</i> гъарфар гекъигун. Печатдин ва царцин гъарфар.</p>	<p>тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечи цивилиз килигна чара жедайди къалурун. Муаллимди [а], [и], [у] сесер сивяй гъикI акъатзаватIа къалурун ва хордалди аялрив лугъуз тун. Гаф лугъудайла ана авай [а], [и], [у] сесер чара авун ва адан къетIенвилер гуъзетун. Афни гафунай [а], [и] сесер чара авун, гафуна адан чка тайинарун (сифте кыле). Схемадай сифте кыле, юкъва ва эхирда [а], [и], [у] сес авай гафар жагъурун ва лугъуз тун. Схемада ачух ва ачух тушир сесер гъи рангаралди ганватIа къалурун. Печатный, чIехи ва гъвечи <i>А, а, И, и, У, у</i> гъарфар чир хъун. Гафар слогралди кIелун, абурун къадар тайинарун. Сюжет авай шикилдай суъгъбет туькIуьрун, адаз кыл гун. Муаллимдин суалриз жавабар гун. Чирай <i>А, а, И, и, У, у</i> гъарфарин чка «<i>Гъарфарин кассадай</i>» тайинарун. Къхидайла дуъз ачукъиз, ручка дуъз къаз, тетрадь дуъз эцигиз чирун; гъил къхинар ийиз гъазурун.</p>
<p><b>Буквардин девир. КIелун ва къхин. (59 сят)</b></p>	<p>Ачух тушир [м] сес, <i>М, м</i> гъарфар чирун.</p> <p>[л] сес, <i>Л, л</i> гъарфар чирун.</p> <p>[н] сес, <i>Н, н</i> гъарфар чирун.</p>	<p>Шикилрихъ галаз таниш хъун. Гафунай [м] сес чара авун ва адаз характеристика гун. <i>М, м</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечи цивилиз килигна чара жедайди къалурун. [М] сес сивяй гъикI акъатзаватIа къалурун. Аялрив хордалди лугъуз тун. Схемайрихъ галаз кIвалахун. Схемайра м гъарфуни чка (сифте кыле, юкъва ва эхирда) тайинарун. ЗатIарин тIварар лугъун. ЗатIарикай предложенияр туькIуьрун. Гафара цIийи гъарф чир хъун. Чирай гъарф квай слогар кIелун. <i>М, м</i> гъарфарин чка «<i>гъарфарин кассадай</i>» тайинарун. Схемада ачух ва ачух тушир гъарфар гъи рангуналди ганватIа къалурун. Гафунай цIийи [л] сес чара авун, адаз характеристика гун, гъарфуналди къалурун, гафара цIийи сесер чирун, чирай гъарф квай гафар ва слогар кIелун, атIай гъарфарикай цIийи гъарф акъудиз тун. <i>Л, л</i> гъарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке гъвечи цивилиз килигна чара жедайди къалурун.</p>	

		<p>[ш] сес, Ш, ш гьарфар чирун.</p> <p>[с] сес, С, с гьарфар чирун.</p> <p>[р] сес, Р, р гьарфар чирун.</p> <p>[в] сес, В, в гьарфар чирун.</p> <p>[з] сес, З, з гьарфар чирун.</p> <p>[х] сес, Х, х гьарфар чирун.</p>	<p>Гафунай цийи <i>Н, н</i> сес чара авун, адаз характеристика гун, гьарфуналди къалурун, гафара цийи сесер чирун, чирай гьарф квай гафар ва слогар кӀелун, атӀай гьарфарикай цийи гьарф акъудиз тун. Слогар сад-садахъ гилигун, атӀай слогрикай гафар туькӀуьрун.</p> <p>Шикилрихъ галаз таниш хьун. Гафунай цийи сес <i>Ш, ш</i> чара авун, адаз характеристика гун, гьарфуналди къалурун, гафара цийи сесер чирун, чирай гьарф квай гафар ва слогар кӀелун, атӀай гьарфарикай цийи гьарф акъудиз тун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.</p> <p><i>С, с</i> гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке ва гъвечӀивилиз килигна чара жедайди къалурун. Слогар сад-садахъ гилигун, атӀай слогрикай гафар туькӀуьрун.</p> <p><i>Р, р</i> гьарфарин чеб-чпиз ухшарвал ва тафаватлувал тайинарун, чеб-чпивай анжах еке-гъвечӀивилиз килигна чара жедайди къалурун. Слогра цийи гьарфунин чка (сифте кьиле, юкъва, эхирда) тайинарун. Предложенияр слогралди кӀелун. Предложенияр давамарун. Схемадиз килигна предложенияр туькӀуьрун. Хордалди ва кьилди-къилди слогар лугьун. Ганвай гафарикай предложенияр туькӀуьрун. Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гьи рангуналди ганватӀа тайинарун.</p> <p>Гафарай цийи <i>В, в</i> сесер чара авун, сесинин винел кӀвалахун, характеристика гун. Гафарай цийи сесер чирун, чирай гьарфарай слогар ва гафар кӀелун. Суьгъбет авун ва суалриз жавабар гун. Гафар слогралди кӀелун.</p> <p>[З] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф къалурун, гафарай цийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-къилди [з] сес лугьун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафара [з] сесинин чка къалурун (сифте кьиле, юкъва, эхирда). Гафарикай предложенияр туькӀуьрун. Схемдиз килигна предложенияр туькӀуьрун.</p> <p>[Х] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф къалурун, гафара цийи сес</p>
--	--	---	---

		<p>[ф] сес, Ф, ф гьарфар чирун.</p> <p>[г] сес, Г, г гьарфар чирун.</p> <p>[б] сес, Б, б гьарфар чирун.</p> <p>[й] сес, Й, й гьарфар чирун.</p> <p>[т] сес, Т, т гьарфар чирун.</p> <p>[п] сес, П, п гьарфар чирун.</p> <p>[д] сес, Д, д гьарфар чирун.</p>	<p>чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди з лугьун. Сес сивяй дуьз акьудиз тун. Гафарикай предложенияр туькӀуьрун. Гафар слогриз паюн ва я гафар атӀай гьарфарикай туькӀуьриз кӀелун. Схемдиз килигиз предложенияр туькӀуьрун.</p> <p>[Ф] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди [ф] сес лугьун. Гафара [ф] сесинин чка кьалурун (сифте кьиле, юкьва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гьи рангуналди ганватӀа тайинарун.</p> <p>[Г] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди г гьарф лугьун. Сес сивяй дуьз акьудиз тун. Гафара [г] сесинин чка кьалурун (сифте кьиле, юкьва, эхирда). Схемайра ачух ва ачух тушир сесер гьи рангуналди ганватӀа тайинарун.</p> <p>[Б] сес гафар чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди б гьарф лугьун. Сес сивяй дуьз акьудиз тун.</p> <p>[Й] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди й гьарф лугьун.</p> <p>[Т] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди т гьарф лугьун. Сес сивяй дуьз акьудиз тун.</p> <p>[П] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф кьалурун, гафара цӀийи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кӀелун.</p>
--	--	---	---



		<p>[ж] сес, Ж, ж гъарфар чирун.</p> <p>[йэ] сес, Е, е гъарфар чирун.</p> <p>[о] сес, о, о гъарфар чирун.</p> <p>[ч] сес, Ч, ч гъарфар чирун.</p> <p>[ц] сес, Ц, ц гъарфар чирун.</p> <p>[йа], Я, я гъарфар чирун.</p>	<p>Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди п гъарф лугъун.  <i>[Д]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун.  Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди д гъарф лугъун.  <i>[Ж]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>ж</i> гъарф лугъун.  <i>[йэ]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>е</i> гъарф лугъун.  <i>[О]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>о</i> гъарф лугъун.  <i>[Ч]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>ч</i> гъарф лугъун. АТIай гъарфарикай гафар туькIуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.  <i>[Ц]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>ц</i> гъарф лугъун. АТIай гъарфарикай гафар туькIуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун.  <i>[йа]</i> сес гафара чара авун, характеристика гун, гъарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гъарф квай слогар ва гафар кIелун. Слогар ккIана кIелун. АТIай гъарфарикай гафар туькIуьрун. Сес сивяй дуьз акъудиз тун. Гафар слогриз ва сесериз анализ авун.</p>
--	--	---	---

		<p>Ачух [йу] сес, Ю, ю гьарфар чирун.</p> <p>Ачух [йо] сес, Ё, ё гьарфар чирун.</p> <p>Ъ гьарф (кѐви лишан) чирун.</p> <p>ь гьарф чирун (хъуьтуьл лишан) чирун.</p> <p>[ы] сес, ы гьарф чирун.</p> <p>Ачух [уь] сес, Уь, уь гьарфар чирун.</p> <p>[гъ] сес, Гъ, гъ гьарфар чирун.</p>	<p>[йа] сес гафунин сифте кыле ва юкьва дуьшуьш жезвай гафар кхьин. Гафара сесеринни гьарфарин къадаррин гьавурда тун.</p> <p>[йу] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ю гьарф лугьун. АТѐай гьарфарикай гафар туькѐуьрун. Сес сивяй дуьз акьудиз тун.</p> <p>[Йо] сес гафара чара авун, характеристика гун, гьарф къалурун, гафара цИйи сес чир хьун, чирай гьарф квай слогар ва гафар кѐлун. Слогар ккѐана кѐлун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди ѐ гьарф лугьун. ь гьарф къалурун.</p> <p><i>Ва – ваъ, я – яъ</i> гафар сад-садав гекъигун, ь сес чара авун. ь гьарф къалурун. <i>Муъмин, Муъминат, подъезд</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн, ь чара авун. ь гьарф квай гафар аТѐай гьарфарикай туькѐуьрун. <i>Съезд, подъезд</i> хьтин урус чѐалай атанвай гафара ь ишлемишуникай практикадин чирвал гун.</p> <p>ь гьарф къалурун. Гафара ь гьарф чара авун. Урус чѐалай атанвай <i>альбом, школьник, больница, тетрадь</i> хьтин гафара ь ишлемишун лазим тирди практикадин рекъяй чирун. <i>Лагерь, конькияр</i> гафар слогриз пайна аТѐай гафарикай туькѐуьрун.</p> <p><i>Ы</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди <i>ы</i> гьарф лугьун. <i>Гафара [ы]</i> сес чара авун. Урус чѐалай атанвай <i>выставка, дежурный, лыжаяр</i> гафар слогриз ва сесериз анализ авун. <i>[ы]</i> сес квай гафар жагъурун, абур слогриз паюн. Предложение аТѐай гьарфарикай туькѐуьрун.</p> <p><i>Уь</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-кьилди уь гьарф лугьун. Гафарай <i>[уь]</i> сес чара авун, и сес квай гафар лугьуз тун. <i>Уьзуьм, уьнуьг, уьрдег, уьтуь</i> гафар слогриз паюн, абур аТѐай гьарфарикай туькѐуьрун, сифте слогралди, ахпа ккѐана санал кѐлун.</p>
--	--	---	--

		<p>[къ] сес, Къ, къ гьарфар чирун.</p> <p>[хъ] сес, Хъ, хъ гьарфар чирун.</p> <p>[гъ] сес, Гъ, гъ гьарфар чирун.</p> <p>[хъ] сес, Хъ, хъ гьарфар чирун.</p> <p>[къ] сес, Къ, къ гьарфар.</p>	<p><i>Гъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Гъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [<i>гъ</i>] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Багъ, Агъалар, багъманчи</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун, абур атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [<i>гъ</i>] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. <i>Къ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Къ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>къ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [къ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къаш, къужа, къазарин</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. <i>Хъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Хъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>хъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [<i>хъ</i>] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Хъач, мехъер, хъиреяр</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>Гъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Гъ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>гъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [<i>гъ</i>] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Гъафте, гъайван, гъайбатлу</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. <i>Хъ</i> гьарфуниз характеристика гун. <b>Хъ</b> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>хъ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [хъ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Михъи, михъивал, кхъихъ</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [<i>Хъ</i>] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун. <i>Къ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>Къ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва къилди-къилди <i>къ</i> гьарф лугъун. Слогар кІелун. Гафарай [къ] сес чара авун, и сес квай гафар лугъуз тун. <i>Къиф, макъар, ракъ, къаркъулув</i> гафар</p>
--	--	--	--

	<p>[кІ] сес, КІ, кІ гьарфар чирун.</p> <p>[пІ] сес, ПІ, пІ гьарфар чирун.</p> <p>[тІ] сес, ТІ, тІ гьарфар чирун.</p> <p>[цІ] сес, ЦІ, цІ гьарфар чирун.</p> <p>[чІ] сес, ЧІ, чІ гьарфар чирун.</p> <p>[щ] сес, Щ, щ гьарфар чирун.</p> <p>[э] сес, Э, э гьарфар чирун.</p>	<p>слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун. [Къ] сес сивяй дуьздаказ акъудиз чирун.</p> <p><i>КІ</i> гьарфуниз характеристика гун. <i>КІ</i> гьарф къалурун. Муаллимдихъ галаз хордалди ва кьилди-къилди кІ гьарф лугьун. Слогар кІелун. Гафарай [кІ] сес чара авун, и сес квай гафар лугьуз тун. <i>КІар, кІараб, кІарасар, кукІварун</i> гафар слогриз паюн, абурун къадар тайинарун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун, сифте слогралди, ахпа ккІана санал кІелун.</p> <p><i>ПІни, пІузарар, пІинияр</i> гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва <i>пІ</i> сес чара авун. <i>ПІ</i> гьарф къалурун. Аялрив кьилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугьуз тун. Ганвай гафарай [пІ] сесинин чка тайинарун (сифте кьиле, юкъва ва эхирда).</p> <p><i>ТІал, тІуб, тІанур, стІал</i> гафарай [тІ] сес чара авун ва тІ гьарф къалурун. Гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [тІ] сес чара авун. <i>ТІ</i> гьарф къалурун. Аялрив кьилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугьуз тун. Гафар ккІана кІелун.</p> <p><i>ЦІай, цІицІ, вацІ, цІамар</i> гафарай [цІ] сес чара авун ва [цІ] гьарф къалурун. Ганвай гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [цІ] сес чара авун. <i>ЦІ</i> гьарф къалурун. Аялрив кьилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугьуз тун.</p> <p><i>ЧІиж, чІижерхъан, чІал</i> гафарай [чІ] сес чара авун ва чІ гьарф къалурун. Ганвай гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [чІ] сес чара авун. <i>ЧІ</i> гьарф къалурун. Аялрив кьилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугьуз тун.</p> <p><i>Щётка, яцик, заведующий</i> гафарай [щ] сес чара авун ва щ гьарф къалурун. Ганвай гафар атІай гьарфарикай туькІуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [щ] сес чара авун. <i>Щ</i> гьарф къалурун. Аялрив кьилди-къилди ва муаллимдихъ галаз хордалди лугьуз тун.</p>
--	--	--

			Эхирдай, эвелдай, Эсмер гафарай [э] сес чара авун ва э гьарф кьалурун. Ганвай гафар атIай гьарфикай туькIуьрун. Гафар слогриз, слогар сесериз паюн ва [э] сес чара авун. Э гьарф кьалурун.
<b>Систематический курс (15 сят)</b>			
1	<b>Гаф. Предложение. Текст. (3 сят)</b>	<p>ЧIала гафарин везифа. Гаф чIалан рахунрин уьлчме я. Гафар ибарада сад-садахь галаз кьадайбур хьун.</p> <p>Предложение са акьалтIай фикир лугьузвай гафарин кIватIал. Рахунрай предложенияр чара авун. Предложенида гафар чеб-чпихь галаз алакьада хьун.</p> <p>Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварарин кьиле чIехи гьарф.</p> <p>Предложенидин кьиле чIехи гьарф. Предложенидин эхирда пунктуациядин лишанар (точка, суалдин ва эвер гунин ва суалдин ишараяр).</p> <p>Текст (умуми малумат). Текстина предложенияр манадихь кьадайвал хьун. Текстинин кьил.</p>	<p>Предложенида гафарин кьадар тайинарун. Предложенидай гафар чара авун. Инсанрин арада рахунар. Рахунрин уьлчмеяр. Гафар ибарада сад-садахь галаз кьадайбур хьун.</p> <p>Текстинай, рахунрай предложение чара авун. Ам кьилдин гафарикай туькIуьрун. Форма дегиш хьанвай (деформированный) предложенийрикай текст туькIуьрун. Предложенида гафар кьакьатна кхьин. Предложенийрин сергьатар тайинарун. Рахунра предложенидин эхирда интонация хуьн. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф ишлемишун.</p> <p>Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварарин кьиле чIехи гьарф ишлемишун.</p> <p>Предложенидин кьиле авай гаф чIехи гьарфунилай кхьин. Предложенидин эхирда суалдин ва эвер гунин лишанар (точкадилай алава) эцигдайдахь галаз танишарун.</p> <p>Текст ва предложение кьатIуниз хьун. Текстиниз тIвар хкягьун. Гафарин кIватIалрикай предложение чара авун. Аялрин чирвилериз кьимет гун.</p>
2	<b>Сесер ва гьарфар (3 сят)</b>	<p>Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди кьалурун. Кьуша сесер кьвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) <i>гъ, гъ, къ, къ, хъ, хъ, уь, тI, цI, пI, чI, кI</i> гьарфар ишлемишун.</p> <p>Урус чIалан гафара <i>ё, й, щ, о, ь</i> гьарфар ишлемишун.</p> <p>Лабииал сесер <i>гъв, кIв, хв, кв, св, гв, тв, тIв, хв, къв, къв, хъв</i>, абур сивяй дуьз акьудун.</p> <p>Гаф ва слог.</p> <p>Гафунин кьатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз акьудун.</p>	<p>Сесер ва гьарфар кьатIуниз хьун. Гафунай ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун. Гафунай ачух сесер чара авун ва абур дуьз лугьун. Ачух тушир сесер гафунай чара авун.</p> <p>Кьуша сесер кьвезвай гафар дуьз лугьун ва гуьзетун. ТуькIуьр хьанвай гьарфар сивяй дуьз акьудун ва гуьзетун. <i>ё, й, щ, о, ь</i> гьарфар дуьз лугьун ва урус чIалан гафара абур дуьз кхьин.</p> <p>Лабииал сесер сивяй дуьз лугьун ва акьудун.</p> <p>Гаф ва слог чеб-чпивай кьатIуниз хьун. Гафар слогриз пайиз хьун. Гафуна авай слогрин кьадар тайинарун. Ачух ва ачух тушир сесерин кьадардиз килигна</p>

		<i>Чал гегъенишарун.</i> Шикилдиз килигиз ва даях гафар кваз текст туькIуьрун.	слогар къалурун. Слогрикай гафар туькIуьрун. Гафунин къатI са цIарцIяй муькуь цIарцIиз дуьз акъудун. Гафар са цIарцIяй муькуь цIарцIиз слогралди акъудун. Шикилдиз килигиз ва даях гафар ишлемишиз текст туькIуьрун.
3	<b>Вуж? вуч? вужар? вучар? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)</b>	ЗатIар къалурдай ва <i>вуж? вуч? вужар? вучар?</i> суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатIар къалурдай ва <i>вуж? вуч? вужар? вучар?</i> суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуьреба-жуьре кIватIалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакьун.
4	<b>Вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)</b>	ЗатIари ийизвай гьерекаатар къалурдай ва <i>вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?</i> суалриз жаваб гудай гафар.	ЗатIари ийизвай гьерекаатар къалурдай ва <i>вуч ийизва? вуч авуна? вуч ийида? вуч жезва? вуч хъана? вуч жеда?</i> суалриз жаваб гудай гафарихъ галаз таниш хъун. Гафар жуьреба-жуьре кIватIалриз чара авун. Абураал суалар эцигиз алакьун.
5	<b>Гьихътин? гьи? суалриз жаваб гудай гафар (3 сят)</b>	ЗатIарин лишанар къалурдай ва <i>гьихътин? гьи?</i> суалриз жаваб гудай гафар. Гафарал суалар эцигиз алакьун.	ЗатIарин лишанар къалурдай ва <i>гьихътин? гьи?</i> суалриз жаваб гудай гафар ва абур жуьреба-жуьре кIватIалриз чара авун. Гафарал суалар эцигиз алакьун. Аялрин чирвилериз къимет гун.

## 2 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуни кьайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	<b>Тикрарун (5 сят)</b>	1-классда чирай материал тикрарун. <i>Чал гегъенишарун.</i> «Гатун каникулар» темадай гьикая туькIуьрун.	Алатай классда аялри чирай вири материал тикрарун. Муаллимдин куьмекдалди ганвай темадай гьикая туькIуьрун.
2	<b>Сесер ва гьарфар (25 сят)</b>	Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер ва абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер гьарфаралди къалурун. Къуша сесер къевезвай гафар. ТуькIуьр хъанвай (составной) <i>гь, гь, къ, къ, хь, хь, уь, тI, цI, пI, чI, кI</i> гьарфар ишлемишун. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: <i>э, й, е, я,</i>	Сесер ва гьарфар къатIуниз хъун. Ачух ва ачух тушир сесерин арада авай тафават (сесер ван жеда, гьарфар кхьида) чир хъун. Ачух ва ачух тушир сесер чеб-чпивай чара авун ва гьарфаралди абур къалурун. Къуша гьарфар къведай гафар дуьз лугъун ва кхьин. ТуькIуьр хъанвай (составной) гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>е, ю, я, й, ь, ь</i> гьарфар квай гафар дуьз кхьин. <i>Дидактикадин кьугъун:</i> «Сес адан характеристикадиз килигна тайинара». Гужлу ва зайиф сесер чир хъун.

		<p>ю; о, ё, ы, ь, ъ ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, цв, къв, хъв, абур сивяй дуъз акъудун. Слог. Гафар слогриз пай хъун. Гаф слогралди са цІарцІяй муъкуъ цІарцІиз акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цІарцІяй муъкуъ цІарцІиз акъудун. Алфавит. Алфавит чир хъун. Гафар алфавитдин къайдада эцигиз алакъун. Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавит ишлемишун. Ударение. Ударение алай ва алачир слогар тайинариз алакъун. Словардихъ галаз кІвалах. <i>Чал гегъеншарун.</i> Текстнихъ галаз кІвалах. Текстина ганвай суалриз жавабар гун.</p>	<p>Лабиал сесер гъв, кІв, хв, кв, св, гв, тв, тІв, хв, къв, къв, хъв квай гафар дуъз лугъун ва кхьин. <i>Къугъунар - акъажунар: Лабиал сесер (аялрин арада ни гзаф лабиал сесер квай гафар лугъуда).</i> Муаллимдин куъмек галаз классди санал даях гафар ишлемишиз гъикая туъкІуърун. Къачур чирвилер ахтармишун ва къимет гун. Гафар слогриз паюн. Гафуна слогрин къадар тайинарун. Гафунин къатІ са цІарцІяй муъкуъ цІарцІиз слогралди акъудун. Лабиал сесер квай гафар са цІарцІяй муъкуъ цІарцІиз дуъз акъудун. <i>Жуътдиз кІвалахун: «Гафара слогрин къадар тайинарун».</i> Алфавит гъина ва вуч патал герек ятІа, гъавурда тун. Гъарфар дуъз лугъун ва абур алфавитдин къайдада лугъун. Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун. <i>Баянар гудай тапиуругъар тамамарун: «Ганвай гафар алфавитдин къайдада эцигун».</i> Словардихъ галаз кІвалахдайла алфавитдикай чирвилер ишлемишун. Ударение къвезвай гаф тайинарун. Ударение алай ва алачир слог тайинарун. <i>Жуътдиз кІвалахун: (абур-абур, михъиз- михъиз, маса-маса): гафарин винел гуъзетунар, ударенидиз фикир гун.</i> Орфографиядин словардихъ галаз кІвалахун. Текстнихъ галаз кІвалахун. Тектинин тема ва къилин мана тайинарун. Текстина ганвай суалриз жавабар гун ва даях гафар ишлемишиз текст туъкІуърун. Къачур чирвилер ахтармишун ва къимет гун.</p>
3	<p><b>Гаф ва адан мана-метлеб (3 сят)</b></p>	<p>Яшайишда чІалан метлеб. Кхьинрин ва сивин рахунрин винел гуъзетунар. Эдеблу рахунар. Танишвал гудайла, ишлемишдай гафар ва ибараяр. Разивал къалурдай гафар. <i>Чал гегъеншарун.</i> Суалрин куъмекдалди текст туъкІуърун.</p>	<p>Словардай гафунин мана-метлеб тайинарун. Гафунин мана-метлебдин гъавурда тун. <i>Шикилдихъ галаз кІвалах: шикилдикай даях къуна гафунин мана ачухарун.</i> Сивин, кхьинрин рахунар къатІуниз хъун. Эдеблу гафарихъ танишарун. Танишвал гудайла, разивал къалурдайла ишлемишдай гафарихъ, ибарайрихъ ва предложенйрихъ галаз танишарун. <i>Яратмишунрин кІвалах: са пай суъретрин куъмекдалди, муъкуъ пай гафарин манайрин куъмекдалди кроссворд туъкІуърун.</i> Текстиниз тІвар гун. Ганвай суалрай текст туъкІуърун ва галай-галайвал мана кхьин.</p>

4	<p><b>Предложение рахунрин уьлчме я (12 сят)</b></p>	<p>Суалдиз тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, тайинарун. Предложенида никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар чара авун. Предложение тукIуьриз алакьун. Предложенида гафарин арада алакьа (суалар эцигиз) тайинарун. Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин эхирда точка, суал гунин ва эвер гунин лишанар эцигун. Предложенидин кьиле чIехи гьарф. <i>Чал гегьеншарун.</i> Ганвай «Къизилдин зул» шикилдай классди санал суьгьбет тукIуьрун.</p>	<p>Гафарал суалар дуьз эцигун, тамам предложенийралди жаваб гун. Предложенида никай ва квекай раханватIа, чир хьун. Никай ва квекай раханватIа къалурнавай гафар тайинарун. Гафарикай манадихъ къадайвал предложенияр тукIуьрун. <i>Тапиуругь: манадихъ галаз къадайвал гафарикай предложенияр тукIуьрун (жуван рахунрин тежрибадикай даях кьуна).</i> <i>Жуьтдиз кIвалахун: гафарин кIватIалркой предложенияр тукIуьрун, предложенида гафарин къадар тайинарун.</i> Суалрин куьмекдалди предложенида гафарин арада алакьаяр тайинарун. Предложенидин кьилин членар (подлежащее ва сказуемое) чара авун. Предложенидин эхирда лазим тир (точка, суал гунин ва эвер гунин) пунктуациядин лишан эцигун. <i>Суьретрихъ галаз кIвалах ва шикилрай предложенияр къалурун (мана-метлебдиз килигна предложенияр, месела: «Жив къвазва. Жив къвазва? Жив къвазва!» шикилда ганвай гьалар гекьигун, предложенияр лугьуниз килигна, нетижаяр кьун).</i> <i>Таблицаяр тукIуьрун: мана-метлебдиз килигна предложенийрин жуьреяр, мисалар гьун.</i> <i>Практикадин кIвалах: ганвай лишанриз килигна текстинай предложенияр хкягьун.</i> Предложенидин кьиле чIехи гьарф ишлемишун. «Къизилдин зул» кьил ганвай шикилдиз килигун. Шикилдай даях гафар ишлемишиз суьгьбет тукIуьрун.</p>
5	<p><b>Чалан паяр (1 сят)</b></p>	<p>Существительнидикай, глаголдикай, прилагательнидикай ва тIварцIиевездикай умуми малуматар.</p>	<p>Чалан паярихъ галаз (затIар, затIарин лишанар ва гьерекатар) суалар ва абуруз жаваб гудай гафар-тIварар чир хьун.</p>
6	<p><b>Существительное ва адан мана-метлеб (7 сят)</b></p>	<p>Существительнидин мана-метлеб ва абуруз къведай (<i>вуж? вуч? вужар? вучар?</i>) суалар. Инсанрин тIвараринни фамилийрин кьиле чIехи гьарф. Гьайванриз ганвай лакIабрин, шегьерринни хуьрерин тIварарин кьиле</p>	<p>Существительнидин мана-метлебдин гьавурда тун. Существительнияр тир гафарал суалар эцигун. <i>Вуж? вужар?</i> суалдиз жаваб гудай гафар <i>вуч? вучар?</i> суалдиз жаваб гудайбурувай чара авун. Инсанрин тIварар, фамилияр, шегьерринни хуьрерин, вацIарин тIварар, гьайванрин лакIабар чIехи гьафунилай кхьин.</p>



		<p>чІехи гьарф.          Существовательняр          къадарриз дегиш хьун          (танишвал). Гзафвили          къадардин эхирар -ар, ер,          -яр (практикадин рекъяй).  <i>ЧІал гегъеншарун.</i>          Текстинихъ галаз кІвалах.          Ганвай суалрай галай-          галайвал текст          туйкІуьрун.</p>	<p><i>Жуьтдиз кІвалахун: «вуж?» ва «вуч?» суалдиз жаваб гузвай существовательняр кьве патал паюн.</i>          Существовательныйрин къадар (теквилин ва гзафвили) тайинарун. Существовательняр къадарриз дегишарун (кѳаб-кѳабар). Гзафвили къадардин эхирар дуьз кхьин.  <i>Тапшуругъ: ганвай гафарин бинедаллаз текстинай теквилин ва гзафвили къадардин существовательняр жагъурун.</i>  <i>Жуьтдиз кІвалахун: ганвай гафариз килигна, существовательняр группайриз паюн.</i>          Текстинихъ галаз кІвалахун. Темадин кьил ва кьилин фикир тайинарун. Текстиниз кьил гун. Ганвай суалриз жавабар гун. ТуйкІуьрнавай текст тетрадра кхьин. Кхьенвай текст ахтармишун.  <i>Жуьтдиз кІвалахун: текст ва «текст туш» тафават къалурун, жуван фикирар, делилар лугъун.</i></p>
7	<p><b>Прилагательное          (танишвал)          (3 сят)</b></p>	<p>Прилагательныйрин          мана-метлеб ва абуроз          (<i>гьихътин? гьи?</i>) къведай          суалар. Прилагательняр          существовательныйрихъ          галаз алакьада хьун.          Прилагательныйрин          теквилин ва гзафвили          къадар.          Прилагательнидин          мукьва ва акси гафар          (практикадин рекъяй          гуьзетун).  <i>ЧІал гегъеншарун.</i> Жуван          хсуси гуьзетунрин          бинедаллаз (кІвалин          гъайвандикай ва кІвалин          цуькведикай) шикилар          лугъунин текст          туйкІуьрун.</p>	<p>Прилагательнидин мана-метлебдин          гъавурда тун, абурал суалар эцигун.          Прилагательняр рахунра ишлемишун.          Текстинай прилагательняр чара авун.          Прилагательняр существовательныйрихъ          галаз ишлемишун. Прилагательныйрин          къадар тайинарун. Прилагательняр          къадарриз дегишарун.  <i>Жуьтдиз кІвалахун: ганвай          существовательныйрихъ прилагательняр          акална кхьиз.</i>  <i>Прилагательныйриз акси ва мукьва манаяр          авай гафар жагъурун.</i>  <i>Тапшуругъ: ганвай прилагательныйриз акси          тир гафар жагъурна кхьиз.</i>          Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай          ва я жуван хсуси гуьзетунрин бинедаллаз          прилагательняр ишлемишиз текст          туйкІуьрун.  <i>Практикадин кІвалах: текстинай          прилагательняр жагъурна кхьиз.</i>          Тапшуругъ тамамардайла жуван агалкъунар          ахтармишун.</p>
8	<p><b>Глагол          (танишвал)          (5 сят)</b></p>	<p>Глаголдин мана-метлеб          ва адаз къведай (<i>вуч          ийизва? вуч авуна? вуч          ийида? вуч жезва? вуч          хъана? вуч жседа?</i>)          суалар. Глаголар чІала          ишлемишун.</p>	<p>Глаголдин мана-метлебдин гъавурда тун,          абурал суалар эцигун. Текстинай суалрин          куьмекдалди глаголар жагъурун. Глагол          предложенида гьи чІалан пай ятІа,          тайинарун.  <i>Тапшуругъ: гузвай суалрин жавабриз          килигна, глаголар вад группадиз паюн: вуч</i></p>

		Глаголдин вахтар (практикадин рекьяй гуьзетун). Глаголдин мукьва ва акси гафар.	<i>ийизва? вуч жезва? вуч хъана? вуч авуна? вуч ийида?</i> Глаголдин вахтарикай умуми малуматар гун. Глаголдин вахтар тайинарун. Глаголар вахтарин формайра эцигун. Галаголар вахтариз дегишарун. Тайин тир вахтуниин глаголрин мисалар гъун. Тайин тир вахтуниин глаголар ишлемишун. <i>Практикадин кIвалах: ганвай гафарин кIватIалрикай анжах глаголар хкудун.</i> <i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай глаголар жагъурун.</i> Текстинай глаголдин мукьва ва акси гафар жагъурун ва абур дуьз кхьин.
9	<b>ТIварцIиевезар (танишвал) (2 сят)</b>	ТIварцIиевезрин мана-метлеб ва адан суалар. ТIварцIиевезар чIала ишлемишун. Ксарин тIварцIиевезар (практикадин рекьяй гуьзетун). <i>ЧIал гегъенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах.	ТIвацIиевезрин мана-метлеб ва адаз кьведай суалар чир хьун. ТIварцIиевезар ва существительнияр кьатIуниз хьун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: текстинай тIварцIиевезар жагъурун.</i> <i>Тапирургъар: ганвай тIварцIиевезрикай предложенияр туькIуьрун.</i> Текстинай ксарин тIварцIиевезар жагъурун. Текстинихъ галаз кIвалахун. Тикрар жезвай существительнияр ксарин тIварцIиевезриз элкьуьрун. <i>Жува-жуваз кIвалахун: текст дегишарна гуьнгуьна хтун, текстина предложенияр дуьз кьайда гун.</i> Предложенийрикай текст туькIуьрун, адаз кьил гун, текст паяриз паюн, туькIуьрнавай текст вири кхьин. Шикилдай диалог туькIуьрун, анай тIварцIиевезар жагъурун ва рахунра адан чка тайинарун. <i>Практикадин кIвалах: ганвай текстинин кьилин мана куьрелди ачухарун.</i>
10	<b>Тикрарун (5 сят)</b>		Существительнияр, глаголар, прилагательнияр, тIварцIиевезар тикрарун.

### 3 КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилуниин кьайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	<b>2 - класса кIелай материал тикрарун (5 сят)</b>	Гаф, текст ва предложение рахунрин улчмеяр я. ЗатIар, затIарин лишанар ва гьерекатар кьалурдай гафар. Сесер ва гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер кьезвай гафар. Лабиал	Текст ва предложение, текст ва манасуз предложенийрин кIватIал чеб-чпивай кьатIуниз хьун. Текстинин тема ва кьилин фикир тайинарун. Ганвай текстиниз тIвар гун ва текстинин мана ганвай тIварцIяй тайинарун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин жуьреяр кьатIуниз хьун: хабардин, шикилар

		<p>сесер, абур сивяй дуъз акъудун.  <i>ЧIал гегъенишарун.</i> Класди санал ганвай шикилдай са гъвечи суьгъбет туькIуьрун.</p>	<p>лугъунин, фикирар лугъунин. Текстинин жуьре тайинарун. ТуькIуьрнавай текст кхьин.  Тексинай затIар, затIарин лишанар ва гъерекатар къалурдай гафар жагъурун ва абурал суалар эцигиз хьун. Гафара сесеринни гъарфарин къадар тайинарун. Гафар слогриз паюн. Къуша сесер къвезвай гафар ва лабиал сесер дуъз лугъун ва кхьин.  <i>Схемадихъ галаз кIвалах: «Лезги чIалан сесер», схемадикай даях къуна чIалан сесериз характеристика гун.</i>  Ганвай шикилдиз суьгъбет туькIуьриз, туькIуьрнавай текст ахъаюн, суьгъбет авун.</p>
2	<p><b>Предложение.  Алакьалу ибара  (10 сят).</b></p>	<p>Мана-метлебдиз килигна простой предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин ва буйругъдин. Эвер гунин предложение. И жуьрейрин предложенияр туькIуьрун. Предложенийрин эхирда эцигдай пунктуациядин лишанар.  Предложенидин кьилин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин</p>	

			<p>ибараяр чара авун. Ибарада суалрин куьмекдалди кьилин ва табий гафар тайинарун.</p> <p><i>Жува-жуваз кIвалахун: текстинай сложный ва простой предложенияр кхьин.</i></p> <p>Шикилда формаяр дегиш хьанвай гафарикай, ибарайрикай предложенияр туькIуьрун. Кьилин ва табий гафар тайинарун.</p> <p>Чирвилериз кьимет гун ва ахтармишун.</p>
3	<p><b>Гаф</b> <b>Гафунин</b> <b>туькIуьр хьун</b> <b>(10 сят)</b></p>	<p>Мукьва гафар. Гафунин туькIуьр хьун. Диб ва эхир, дувул, суффикс, префикс. Гафунай дувул, префикс ва эхир чара авунин регьят дуьшуьшар (гуьзетунар). Са дувулдин гафар жагьуриз алакьун. Суффиксинни префиксин куьмекдалди цIийи гафар туькIуьрун.</p> <p><i>Чал гегьегшарун.</i> Ганвай шикилдай сочинение туькIуьрун.</p>	<p>Мукьва гафар жагьурун. Гафара гафунин диб чара авун. Гафунин эхир чара авун.</p> <p><i>КIелунин диалог: «Мукьва гафар чеб-чпиз квелди ухшар я? Дувул гьикI жагьурда?» мукьва гафарин винел гуьзетунар тухун.</i></p> <p>Гафуна суффиксдин ва префиксдин мана-метлебдин гьавурда тун. Гафара суффикс ва приставка чара авун. Суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди цIийи гафар арадал гьун.</p> <p><i>Жува-жуваз кIвалахун: са дувулдин гафар кIватIалриз паюн. Мукьва гафар жагьурна, абурун дувулар тайинарун.</i></p> <p>Са дувулдин гафар жагьурун. Гаф дегиш хьайила, суффиксда авай ачух сес дегиш жедай дуьшуьшрин гьавурда тун. ТуькIуьр хьуниз килигна гафар разбор авун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: жуьреба-жуьре суффиксин куьмекдалди цIийи гафар арадал гьун.</i></p> <p>Шикилдиз килигун, шикилдиз килигиз жуван фикирар лугьун, мана анализ авун, шикилдиз килигиз (муаллимдин куьмек галаз) текст туькIуьрун.</p>
4	<p><b>Лексика<sup>8</sup></b></p>	<p>Гафунин лексикадин мана-метлеб (умуми малуматар). Са мана ва гзаф манаяр авай гафар. Гафунин асул ва куьчуьрмишнавай манаяр. Синонимар. Антонимар. Словардихь галаз кIвалах.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i> Ганвай текстинай сугьбет туькIуьрун. Изложение.</p>	<p>Текстин ганвай тийижир гафар чир хьун, словардай абурун мана-метлеб чирун. Гзаф манаяр авай гафар, дуьз ва куьчуьрмишнавай манада авай гафар чир хьун. Предложенийрай, текстинай антонимар ва синонимар жагьурун, гафариз синонимар ва антонимар хкягьун. Орфографиядин, антонимрин ва синонимрин словарихь галаз кIвалах авун, анай герек тир малуматар жагьурун. Синонимар ва антонимар кваз (муаллимдин куьмекдалди) ганвай</p>

<sup>8</sup> Лексикадай чирвилер йисан кьене тухуда.

			шикилдай суьгьбет туькIуьриз. Къачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз къимет гун.
5	<b>Чалан паяр (1 сят)</b>	Существительнидикай, прилагательнидикай, глаголдикай, числительнидикай, наречидик <sup>9</sup> , тIварцIэвезрикай <sup>10</sup> умуми малуматар.	КIелай чIалан паяр тайинариз чир хьун. Гафар чIалан (существительное, прилагательное, глагол, числительное, тIварцIэвезар, наречие) паяриз паюн (классифицировать авун). КIелай чIалан паярай мисалар гьун. <i>КIелунин диалог: гафар чIалан паяриз гьихьтин лишанралди пайзава?</i> Шикилдай текст туькIуьрун, туькIуьрай суьгьбетда гьихьтин чIалан паяр ишлемишнаватIа, тайинарун.
6	<b>Существительное (12 сят)</b>	Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Хас ва умуми существительнияр. Хас тIварарин кьиле чIехи гьарф. Существительнидин теквилин ва гзафвилин къадар. Существительнияр къадарриз дегиш хьун. <i>Чал гегьеншарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Текст рикIел аламукьдайвал кхьин. Существительнидин падежар. Существительнияр дибдин падежриз дегиш хьун. Мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) метлебар авай существительнияр чIала ишлемишун. <i>Чал гегьеншарун.</i> Ганвай шикилдай суьгьбет туькIуьрун. Ахтармишунин диктант.	Существительнияр мукьуь чIалан паярин арада чир хьун. Существительнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Хас ва умуми существительнияр чир хьун, хас существительнийрин мана-метлеб тайинарун. Хас существительнияр чIехи гьарфунилай кхьин. Существительнийрин къадар тайинарун. Существительнияр къадарриз дегиш хьун. <i>Жуьтдиз кIвалахун: предложенияр чIалан паяриз разбор авун.</i> <i>Дестейрин кIвалах: хас ва умуми существительнияр группайриз паюн.</i> Текстинихъ галаз кIвалахун: текстинин тема, кьилин мана ва жуьре тайинарун, пландихъ галаз къадайвал текстинин паяр чара авун, четин гафар кхьин, текст рикIел аламукьдайвал кхьин. Существительнияр падежриз дегишарун. Падежрин тIварар рикIел хуьн. <i>Жуьтдиз кIвалахун: гафар гзафвилин ва теквилин къадарра падежриз дегишарун.</i> Существительнийриз мукьва ва акси гафар (синонимар ва антонимар) жагьурун ва абур чIала дубз ишлемишун. <i>Тапиуругъ: жуьтера гафар акси манадин гафаралди дегишарун.</i> Существительнияр морфологиядин рекъай разбор авун. Муаллимдин куьмек галаз ганвай шикилдай суьгьбет

<sup>9</sup> Наречидикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кьиле тухуда.

<sup>10</sup> ТIварцIэвездикай чирвилер йисан къене гуьзетуналди кьиле тухуда.

			туькӀуьрун. Текст лугъуз кхьиз тун ва кхьейди ахтармишун.
7	<b>Прилагательное (5 сят)</b>	<p>Прилагательнидикай мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Мукьва ва акси метлебар авай прилагательнияр (синонимар ва антонимар) чӀала ишлемишун.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i> Илимдин стилда са набататдикай текст туькӀуьрун.</p> <p>Прилагательнийрин теквилин ва гзафвилин къалар. Прилагательнияр къадарриз дегиш хьун.</p> <p>Прилагательнияр дибдин падежриз дегиш хьун.</p>	<p>Прилагательнияр амай чӀалан паярин арада чир хьун. Прилагательнидин лексикадин мана-метлеб тайинарун.</p> <p>Предложенида прилагательнийрин везифа тайинарун. Прилагательнийриз мукьва ва акси (синонимар ва антонимар) жагъурун ва чӀала абур ишлемишун. Илимдин стилда са набататдикай текст туькӀуьрун, анай прилагательнияр жагъурун.</p> <p><i>Дестейрин кӀвалах: прилагательнияр гзафвилин къадарда эцигин.</i></p> <p>Прилагательнийрин къадар тайинарун ва прилагательнияр къадарриз дегишарун. Текстинай прилагательнияр жагъурун ва абурун къадар тайинарун.</p> <p><i>Жуьтдиз кӀвалахун: прилагательнияр дибдин падежриз дегишарун.</i></p> <p><i>Прилагательнийрин падеж тайинарун ва абур дуьз кхьин.</i> Прилагательнияр морфологиядин рекьяй разбор авун.</p>
8	<b>Числительное (4 сят)</b>	<p>Числительнидин мана-метлеб.</p> <p>Предложенида адан везифаяр.</p> <p>Къадардин ва къайдадин числительнияр. Бязи числительнияр дуьз кхьин.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i></p> <p>Текстинихъ галаз кӀвалах.</p> <p>Ахтармишунин диктант.</p>	<p>Числительнияр амай чӀалан паярин арада чир хьун. Предложенида числительнидин везифаяр тайинарун.</p> <p>Къадардин ва къайдадин числительнияр чара авун ва абур дуьз кхьин.</p> <p><i>Дестейрин кӀвалах: текстинай къадардин ва къайдадин числительнияр чара авун.</i></p> <p>Ганвай текстинай къадардин ва къайдадин числительнияр жагъурун ва абур чара авун. <i>Жуьтдиз кӀвалахун: числительнияр морфологиядин рекьяй разбор авун.</i></p> <p>Къачур чирвилер ахармишун ва нетижайриз къимет гун.</p>
9	<b>ТӀварцӀэвезар (4 сят)</b>	<p>Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезрикай (<i>вуж?</i> <i>вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар дибдин падежриз дегиш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин.</p>	<p>ТӀварцӀэвезар амай чӀалан паярин арада чир хьун. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар чара авун. Ксарин ва суалдин тӀварцӀэвезар падежриз дегишарун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Текстина тикрар жезвай существительнияр тӀварцӀэвезриз элкьуьрун ва абур дуьз кхьин. ТӀварцӀэвезар морфологиядин рекьяй разбор авун.</p>
10	<b>Глагол (12 сят)</b>	<p>Глаголдин мана-метлеб ва адаз къведай суалар.</p> <p>Предложенида глаголдин везифаяр.</p> <p>Глаголдин</p>	<p>Глагол амай чӀалан паярин арада чир хьун. Глаголдин лексикадин мана-метлеб тайинарун. Глаголдин суалриз дуьз жавабар гун. Предложенида</p>

		<p>мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма (умуми малуматар). <i>Чал гегьеншарун.</i> Сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун.</p> <p>Глаголар вахтар. Гилан вахт. Алатай вахт. Къвезмай вахт. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин.</p> <p>Ахтармишунин диктант.</p>	<p>глаголдин везифаяр чир хьун. Мурадвилин формадин глаголар чара авун.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: мурадвилин формада авай глаголриз акси метлеб авай глаголар жагъурун.</i></p> <p>Инкарвилин формада авай глаголрай суффиксар ва префиксар чара авун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: муаллимдин куьмек галаз сюжет авай шикилдай текст туькIуьрун.</i></p> <p>Глаголдин вахтар чир хьун. Глаголрикай вахтарин формаяр арадал гьун.</p> <p><i>Татиуругъар: глаголар вахтариз дегьшарун. Глаголрин вахтар тайинарун. Глаголрин вахтарин эхирар дуьз кхьин. Глагол морфологиядин рекъай разбор авун.</i></p> <p>Къачур чирвилер ахтармишун.</p>
11	<b>Тикрарун (5 сят)</b>	Йисан къене кIелайбур тикрарун.	Существительния, глаголар, прилагательния, тIварцIивезар, числительния тикрарун..

#### 4 – КЛАСС (68 сят)

№ п/п	Тема, курсунин раздел	Программадин мана	Чирвилер тешкилунин къайдаяр ва формаяр Аялдин кIвалахдин характеристика
1	<b>Тикрарун (5 сят)</b>	<p>Алатай классра чирай материал тикрарун.</p> <p>Гаф, предложение, текст. рахунрин уьлчмеяр я.</p> <p>Сесер ва гьарфар, абурун арада тафават. Ачух ва ачух тушир сесер. Къуша сесер къвезвай гафар. ТуькIуьр хьанвай (составной) гьарфар. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар: э, й, е, я, ю; о, ё, ь, ь гьарфар ишлемишун.</p> <p>Гужлу ва зайиф сесер. Лабиал сесер, абур сивяй дуьз акьудун.</p> <p>Предложенида гафарин арада алакъа (суалрин куьмекдалди) тайинарун (хуралай).</p> <p>Предложение чIалан уьлчме я.</p> <p>Предложенийрин жуьреяр: хабардин, суалдин, буйругьдин. Эвер гунин предложение. Предложенидин</p>	<p>Гаф, предложение, текст рахунрин уьлчмеяр я.</p> <p>Сесеринни гьарфарин арада авай тафават чир хьун. Къуша сесер къвезвай гафар дуьз кхьин. ТуькIуьр хьанвай гьарфар дуьз лугьун ва кхьин. Ачух ва ачух тушир сесерни гьарфар дуьз ишлемишун. Гужлу ва зайиф сесер чир хьун. Лабиал сесер сивяй дуьз лугьун ва дуьз кхьин. Суалрин кумекдалди предложенида гафарин алакъа тайинарун.</p> <p><i>Жуьтдин кIвалах: ганвай гафар фонетикадин жигъетдай разбор авун.</i></p> <p>Текстинай предложенияр жагъурун ва лугьунин тегьердиз, мана-метлебдиз килигна абурун жуьреяр тайинарун. Лугьунин тегьердиз ва мана-метлебдиз килигна предложенияр туькIуьрун. Сивин рахунра предложенидин эхирда интонациядиз фикир гун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: текстинай предложенийрин жуьреяр тайинарун.</i></p>

		<p>эхирда пунктуациядин лишанар. Предложенидин кылин ва кьвед лагъай дережадин членар. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар. Ахтармишунин диктант.</p>	<p>Предложенидин кылин членар чара авун ва предложенида абур жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенида кылин ва кьвед лагъай дережадин членар кьатлуз хъун. Предложенийрин эхирда пунктуациядин лишанар дуъз эцигун. <i>Тапиуругъар: ганвай текстинай кылин ва кьвед лагъай дережадин членар чаа авун.</i> Къачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.</p>
2	<p><b>Предложение (15 сят)</b></p>	<p>Предложенидин кылин членар: подлежащее ва сказуемое. Предложенидин кьвед лагъай дережадин членрикай умуми малуматар. Анжах кылин членрикай туькӀуьр хъанвай предложениар, кьвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун. Манадин жигъетдай алакълу ибара (гафарин жуьтер) чара авун ва са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. КӀелай чӀалан паяр тир гафарикай гафарин жуьтер туькӀуьрун. <i>Чал гегъеншарун.</i> Темадай предложениар туькӀуьрун; форма дегиш хъанвай (деформированный) текст гуьнгуьна хтун; суалрин куьмекдалди текст кхьин. Са жинсинин членар квай предложенийрикай умуми малуматар. Союзар (ва, -ни, амма) галай ва галачир са жинсинин членрин арада запятой. Са жинсинин членар квай предложениар туькӀуьриз алакъларун ва абур дуъз кӀелун. Сложный предложеникай умуми малумат. Къве простой предложенидикай туькӀуьр хъанвай сложный предложение. Сложный предложенида пунктуаациядин лишанар. <i>Чал гегъеншарун.</i> Жува-жуваз туькӀуьрнавай пландай галай-галайвал текст кхьин.</p>	<p>Предложенидин кылин членар чара авун ва кьвед лагъай дережадин членар жагъурунин къайдайрин гъавурда тун. Предложенидин кьвед лагъай дережадин членрикай малуматар гун. Предложенидин кылин ва кьвед лагъай дережадин членар чара авун. Анжах кылин членрикай туькӀуьр хъанвай предложениар, кьвед лагъай дережадин членар кухтуна, гегъеншарун. <i>Тапиуругъ: гаф, алакълу ибара ва предложение чеб-чпив гекъигун.</i> Ибарада са гафунилай муькуь гафунал суал эцигун. Ибарада гафарин арада авай алакълар суалрин куьмекдалди тайинарун. Предложенийрай алакълу ибараяр чара авун. Предложениар членриз разбор авун. Предложениар туькӀуьрун ва абуруз кьимет гун. Текстинин мана-метлеб гуьнгуьна хтун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна агакъларун ва кхьин. <i>Жуьтдиз кӀвалахун: Са жинсинин членар квай предложениар чир хъун ва абур текстинай жагъурун.</i> Са жинсинин членар предложенида гыи член ятӀа, тайинарун. Предложенида са жинсинин членар ва лугъунин тегъер (интонация) вилив хуьн. Са жинсинин членар квай предложениар туькӀуьриз алакълун ва абур дуъз кӀелун. Союзар (ва, -ни, амма) галай са жинсинин членрин арада запятой дуъз эцигун. Простой ва сложный предложениар чеб-чпив гекъигун. Са жинсинин членар квай простой предложение ва сложный</p>



		Ахтармишунин диктант.	предложение чеб-чпивай кьатІуз хьун. Кьве простой предложенидикай хьанвай сложный предложенидин арада запятояр дуыз эцигун. <i>Тапиуругъ: сложный предложенида грамматикадин дибар чара авун. Сложный предложенияр туькІуьрун.</i> Жува-жуваз туькІуьрнавай пландай мана ачухардай текст агакьарна кхьин. Кьачур чирвилер ахтармишун ва кьимет гун.
3	<b>Текст (5 сят)</b>	Текст. Текстинин лишанар: текстина предложенийрин манадин садвал, текстинин кьил, кьилин фикир, текстинин план. Ганвай текстиниз план туькІуьрун. Текст туькІуьр хьунин винел кІвалах: кьил гун, предложенийрин кьайда ва тестинин паяр (абзацар) корректировать авун. <i>Чал гегьеншарун.</i> Мана ачухардай текст галай-галайвал кхьин.	Текстинин тема ва кьилин мана тайинарун. Текстиниз кьил гун. Текст ва адаз ганвай тІвар кьадайвал хьун. Текстинин паяр чара авун. Текстинин план туькІуьрун. Текст туькІуьр хьунин нормаяр (галай-галайвал ачухардай, темадив кьадайвал, логикадин ва мсб.) чеб-чпив кьадайвал хьун. <i>Тапиуругъ: текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарун, кхьей тектиниз кьимет гун.</i> Тектинин жуьреяр чеб-чпив гекьигун: галай-галайвал ачухардай, шикилар лугьудай, фикирар лугьудай. Жуьреба-жуьре стилрин текстер чеб-чпив гекьигун. <i>Хянавай темадай сугьбет туькІуьрун ва кхьин.</i>
4	<b>Чалан паяр. Существительное (15 сят)</b>	Существительнидин мана-метлеб. Существительнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Существительнидин кьадар. -Вал суффикс квай существительнияр гзафвилин кьадарда. Гзафвилин кьадардин эхирдиз -ар, -яр кьведай существительнияр. Существительнияр падежриз дегиш хьун. Дибдин падежрин тІварар ва суалар. Асул падеж. Актив падеж. Талукьвилин падеж. Гунугин падеж. Существительнийрин падежрин эхирар дуыз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар. Чкадин падежра существительнияр дуыз лугьуз, кІелиз ва кхьиз.	Существительнидин мана-метлеб ачухарун. Существительнидин суалар чир хьун ва предложенида адан везифаяр тайинарун. -Вал суффикс квай существительнияр гзафвилин кьадарда дуыз кхьин. Гзафвилин кьадардин эхирдиз -ар, -яр кьведай существительнияр кьалурун. Существительнияр гзафвилин кьадарда эцигун. Существительнияр падежриз дегиш хьун. <i>Практикадин кІвалах: «Существительнидин дибдин падежар» таблицади хь галаз кІвалахун.</i> Дибдин падежрин тІварар ва суалар чир хьун. Асул падеж ва адаз кьведай суалар. Актив падеж ва адаз кьведай суалар. Талукьвилин падеж ва адаз кьведай суалар. Гунугин падеж ва адаз кьведай суалар. Существительнийрин

		<p>Морфологиядин рекъяй существительнияр разбор авун.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i> Жува-жуваз туйкӀурнавай пландай мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин.</p> <p>Контрольный диктант.</p>	<p>падежрин эхирар дуьз кхьин. Чкадин падежрикай умуми малуматар гун ва абурун эхирар дуьз лугьун ва кхьин. Существительнияр галай-галайвал разбор ийиз чир хьун.</p> <p><i>Жуьтдиз кӀвалахун: суалрин куьмекдалди существительнияр падежриз дегешарун.</i></p> <p>Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин.</p> <p>Къачур чирвилер ахтармишун ва къимет гун.</p>
5	<b>Прилагательное (5 сят)</b>	<p>Прилагательнидин мана-метлеб. Прилагательнидин суалар ва предложенида адан везифаяр. Прилагательнийрин къадар. Прилагательнияр дибдин падежриз дегеш хьун. Падежрин эхирар дуьз кхьин. Прилагательнияр гзафвилин къадарда падежрин формайра у хвена кхьин (ярубур - ярубур).</p> <p>Морфологиядин рекъяй прилагательнияр разбор авун.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i> Мана ачухарзавай текст галай-галайвал кхьин; шикилдай текст туйкӀуьрун.</p> <p>Изложение.</p>	<p>Прилагательнидин мана-метлеб, адан суалар ва предложенида адан везифаяр тайинарун. Текстинай прилагательнияр жагьурун. Прилагательнияр къадарриз ва падежриз дегеш хьун.</p> <p><i>Татишуругь: прилагательнияр существительнийрихь галаз ишлемишун.</i></p> <p>Прилагательнияр суффиксрин куьмекдалди арадиз атун.</p> <p><i>Жуьтдиз кӀвалахун: прилагательнияр гзафвилин къадарда падежрин формайра дуьз кхьин.</i></p> <p>Прилагательнияр галай-галайвал разбор авун ийиз алакьун.</p> <p><i>Дестейрин кӀвалах: мана ачухарзавай текст жува-жуваз кхьиз гьазур хьун ва кхьин. Кхьей текст ахтармишун. Муаллимдин куьмек галаз шикилдай текст туйкӀуьрун.</i></p> <p>Къачур чирвилериз къимет гун.</p>
6	<b>ТӀварцӀиевезар (3 сят)</b>	<p>ТӀварцӀиевезрин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиевезрикай (<i>вуж? вуч?</i>) умуми малумат. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиевезар падежриз дегеш хьун ва падежрин эхирар дуьз кхьин. ТӀварцӀиевезар чӀала ишлемишун.</p> <p>Морфологиядин рекъяй тӀварцӀиевезар разбор авун.</p> <p><i>Чал гегьеншарун.</i> Диалог кваз шикилдиз килигиз рахунрин суьгьбет туйкӀуьрун; мана ачухардай галай-галайвал текст туйкӀуьрун; жуван</p>	<p>ТӀварцӀиевезар амай чӀалан паярин арада къатӀуз хьун.</p> <p><i>Татишуругь: текстинай тӀварцӀиевезар жагьурун. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиевезар падежриз дегеш хьун. Ксарин ва суалдин тӀварцӀиевезрин падеж тайинарун.</i></p> <p>ТӀварцӀиевезрин эхирар дуьз кхьин. ТӀварцӀиевезар рахунра ишлемишун.</p> <p><i>Практикадин кӀвалах: «ТӀварцӀиевезар» таблицадихь галаз кӀвалахун, ксарин тӀварцӀиевезар морфологиядин разбор ийиз алакьун.</i></p> <p>ГьвечӀи текст-диалог туйкӀуьрун, тӀварцӀиевезар дуьз ишлемишнаватӀа, ахтармишун. Текстинин мана галай-галайвал ачухарна кхьена гун. 8 -</p>

		дустуниз мубарак авунин кагъаз (открытка) кхьин.	Мартдиз талукъарнавай тебрикдин кагъаз (открытка) кхьин.
7	<b>Глагол (15 сят)</b>	<p>Глаголдин мана-метлеб ва предложенида адан везифаяр. Глаголдин асул форма. Глаголдин асул форма падежриз дегиш хьун. Асул формада глаголрин эхирар дуъз кхьин.</p> <p>Глаголдин мурадвилин форма. Глаголдин инкарвилин форма. Глаголдин префиксар ва суффиксар.</p> <p>Куьмекчи глаголар. Глаголар дуъз кхьин.</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Текстинихъ галаз кIвалах. Галай-галайвал мана ачухарда текст кхьин.</p> <p>Морфологиядин рекъяй глагол разбор авун.</p> <p>Ахтармишунин диктант.</p>	<p>Текстина ва маса гафарин арада глаголар къатIуз хьун. Глаголдин грамматикадин лишанар (предложенида вахт ва везифа) тайинарун. Текстина ганвай глаголар вахтариз дегишарун.</p> <p><i>Тапшуругъ: асул формада авай глаголар чара авун. Асул формадин глаголар теквилин ва гзафвилин къадарра дибдин падежриз дегишарун.</i></p> <p>Асул формада глаголрин эхирар дуъз кхьинин къайдаяр чирун хьун. Асул формада авай глаголар префиксрин куьмекдалди арадал гъун. Глаголар мурадвилин формада эцигиз кхьин.</p> <p><i>Жуьтдиз кIвалахун: мурадвилин формада авай глаголриз къаншар метлеб авай глаголар жагъурун.</i></p> <p>Глаголар инкарвилин формада эцигиз алакьун. Инкарвилин формада авай глаголар суффиксдин ва префиксдин куьмекдалди арадиз гъун. Куьмекчи глаголар чир хьун ва абур дуъз кхьин.</p> <p>Текстинихъ галах кIвалахун: текст туькIуьрун, тексинин жуьре, тема, къилин фикир, тектинин паяр тайинарун; план туькIуьрун, гъар са паюнай глаголар кхьин, кхьенвай даях гафар (глаголар) кваз текстинин мана галай-галайвал кхьин.</p> <p><i>Практикадин кIвалах: «Глагол» таблицадинхъ галаз кIвалахун, глагол морфологиядин разбор авун.</i></p> <p>Къачур чирвилер ахтармишун ва къимет гун.</p>
8	<b>Наречие<sup>11</sup></b>	<p>Наречидикай умуми малумат. Наречидин суалар ва предложенида адан везифа. Наречияр чIала ишлемишун. Наречияр дуъз кхьин.</p> <p>Изложение.</p> <p><i>Чал гегьенишарун.</i> Муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв кхьин.</p>	<p>Наречидикай умуми малуматар гун. Текстинай наречияр жагъурун. Наречидин грамматикадин лишанар анализ авун. Предложенида ва текстина наречидин везифаяр тайинарун.</p> <p><i>Тапшуругъ: туькIуьр хьанвай ва тикрар жедай наречияр дуъз кхьин.</i></p> <p>Жуван чирвилерин нетижайриз къимет гун.</p> <p><i>Дестейрин кIвалах: муаллимди ганвай шикилдай сочинение-отзыв вирида</i></p>

<sup>11</sup> Практикадин рекъяй ганишарда. Ктабдай текстер анализ ийидайла, чирвилерин дережа ахтармишдач.

			<i>санал гъялун, жуван фикирар лугъун, шиклдай хуси текст-отзыв туькӀуьрун.</i>
9	<b>Гафарин винел кӀвалах<sup>12</sup></b>	ЧПала синонимар, антонимар, са мана ва гзаф манаяр авай, дуьз ва куьчуьрмишнавай манаяр авай гафар ишлемишун. Абур дуьз кхьин.	Предложенияр туькӀуьрун, чеб-чпиз мукьва ва акси метлебар авай существительняр, глаголар, прилагательняр, тӀварцӀиевезар, числительняр ва наречияр ишемишиз алакьун ва абур дуьз кхьин.
10	<b>Тикрарун (5 сят)</b>	Йисан къене кӀелай материалар тикрарун.	Существительняр, глаголар, прилагательняр, тӀварцӀиевезар, числительняр тикрарун ва абур дуьз кхьин.

<sup>12</sup> Гафарин кӀвалах аялрихъ галаз йисан къене тухуда.

